

UDK 282:262.1(497.5Zagreb)“13/14”
262.13Bonifacije IX., papa
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 2. 2. 2013.
Prihvaćeno za objavljivanje: 30. 4. 2013.

KANDIDATI ZA PREBENDU ZAGREBAČKOG KAPTOLA U PROVIZIJAMA PAPE BONIFACIJA IX. (1389. – 1404.)

Marko JERKOVIĆ, Zagreb

Jedna je od glavnih značajki pontifikata pape Bonifacija IX. bila reforma nadarbinskog sustava. Ona je proizašla iz potrebe papinstva da se u kontekstu Velikoga zapadnog crkvenog raskola što čvršće i učinkovitije povežu Rimska kurija i biskupije rimske obedijencije. Najbolje sredstvo primjene papinoga vrhovnoga nadarbinskog položaja pritom su bile provizije, odnosno bule o imenovanjima kandidata na pojedine crkvene časti. Primjenom prozopografske metode u istraživanju provizija pape Bonifacija IX. u radu se analizira odnos Rimske kurije i kandidata za prebendu Zagrebačkog kaptola. Usporednim praćenjem biografija trideset i jednog kandidata za zagrebačko korsko mjesto prvo se problematizira koja je bila uloga provizija u sustavu dodjele kanonikata Zagrebačkog kaptola i u kojoj su mjeri nastojanja kurijalne administracije oko dodjele njegovih prebenda utjecala na lokalnu nadarbinsku tradiciju Zagrebačke biskupije. Potom se razmatra pitanje: Jesu li postojali preduvjeti stjecanja zagrebačke prebende s obzirom na podrijetlo (društveno, geografsko i dijecezansko), stupanj zaredenja, dob i obrazovanje? Istraživanje analizira i pitanje načina uživanja prebenda, raširenost trenda istodobnog posjedovanja više crkvenih časti i prihode koje su kandidati trebali steći od zagrebačke prebende i dodatnih nadarbina.

KLJUČNE RIJEČI: *papa Bonifacije IX., Rimska kurija, Zagrebački kaptol, kanonikati i prebende, provizije, preduvjeti stjecanja provizije, sinekure, kompatibilnost.*

Uvod

Petnaestogodišnji pontifikat pape Bonifacija IX. (1389. – 1404.)¹ prijelomno je razdoblje usavršavanja sustava dodjele crkvenih nadarbina za trajanja Velikoga zapadnog crkvenog ra-

¹ Papa Bonifacije IX., krsnim imenom Piero (Perinus) Tomacelli, podrijetlom je bio iz napuljske plemićke obitelji. Prvo je bio zaposlen kao apostolski protonotar te je u drugoj promociji pape Urbana VI. dana 21. prosinca 1381. godine promoviran u kardinala đakona s titularnom crkvom sv. Jurja *ad velum aureum*. Potom je 1385. godine promoviran u kardinala prezbitera s titularnom crkvom sv. Anastazije. Za papu je izabran 2. studenoga, a posvećen je i ustoličen 9. studenoga 1389. godine. Umro je u Rimu 1. listopada 1404. godine. Usp. Conrad EUBEL, *Hierarchia Catholica Medii Aevi sive summorum pontificum, S. R. E. cardinalium, ecclesiarum antistitum series ab anno 1198 usque ad annum 1431 perducta e documentis tabularii praesertim Vaticani collecta, digesta, edita*, sv. 1, Münster, ²1913. (dalje: HC I), str. 24, 25, 39, 50.

škola.² Nastojeći, naime, ostvariti čvršće veze te veću i efikasniju kontrolu nad biskupijama rimske obedijencije, papa Bonifacije IX. svoju pozornost usmjerio je na izgradnju stabilne i u potpunosti centralizirane uprave. Veliki crkveni raskol zadirao je u samu kanonsku percepciju autoriteta središnje crkvene ličnosti, kao i u shvaćanje odnosa centara (Rima, Avignona i kasnije Pise) prema lokalnim biskupijama, pa je baš zato kurijalna reforma za vrijeme pape Bonifacija IX. ponajviše bila usmjerena prema uspostavi apsolutne kontrole nad dodjelom nadarbina i potvrđivanju neosporne papine uloge u regulaciji crkvenog napredovanja svećenstva. U tome sustavu glavni oslonac Rimske kurije (dalje: Kurija) bile su provizije, bule o imenovanjima svećenstva na pojedine crkvene časti. One su se i prije 1378. godine pokazale najboljim sredstvom učvršćenja papina nadarbinskog i kanonskog autoriteta, a u kontekstu razjedinjenosti katoličkog svijeta krajem 14. i početkom 15. stoljeća, uporaba provizija dobila je još veću važnost.³ Jedan dobar pokazatelj primjene autoriteta centra (Rimske kurije) i njezine komunikacije s lokalnim crkvenim institucijama rimske obedijencije papine su provizije upućene kandidatima za zagrebačke kanonikate. Katedralni kaptol Zagrebačke biskupije u razvijenom je srednjem vijeku svećenicima nudio trideset i dva korska mjesta.⁴ Time je pripadao većim i samim time uglednijim kaptolima ugarskoga crkvenog uređenja.⁵

² Veliki zapadni crkveni raskol otpočeo je 1378. godine izborom dvojice papa i podjelom dotada jedinstvenoga katoličkog svijeta na dvije obedijencije: rimsku i avinjonsku. Trideset i jednu godinu kasnije katolički je rascjep postao još dublji – dodatnu je »konfuziju« donijela 1409. godina kada je na crkvenom saboru u Pisi propao pokušaj ujedinjenja te je, štoviše, nastala jedna nova, pisanska obedijencija. Ta je crkvena »trauma« potrajala sve do 1417. godine, kada je na općem saboru u Konstanzi za papu izabran Martin V. (1417. – 1431.) i kada je na najvišoj katoličkoj crkvenoj razini obnovljeno upravno jedinstvo. O razdoblju toga raskola vidi detaljnije i pregledno u: Walter ULLMAN, *A Short History of the Papacy in the Middle Ages*, London, 1972., str. 292-301; Erwin ISERLOH – Karl August FINK, »Zapadni raskol i sabori« u: Hubert JEDIN (ur.), *Velika povijest Crkve*, sv. 3, Zagreb, 1993. (dalje: *Velika povijest Crkve*), str. 459-535. U novijoj literaturi valja istaknuti studiju: Daniel WILLIMAN, »Schism within the Curia: The Twin Papal Elections of 1378«, *Journal of Ecclesiastical History*, 59/1 (2008.), str. 29-47. U hrvatskoj historiografiji o raskolu i njegovim posljedicama vidi u: Jadranka NERALIĆ, »Udio Hrvata u papinskoj diplomaciji«, *Hrvatska srednjovjekovna diplomacija. Zbornik Dvorske akademije Ministarstva vanjskih poslova Republike Hrvatske*, god. 4/br. 2 (1999.), str. 89-95.

³ Iscrpno o provizijama i njihovu korištenju u razdoblju razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka vidi u: Jadranka NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine. Rimska kurija i Dalmacija u 15. stoljeću*, Split, 2007., str. 101-312. Valja istaknuti kako se provizije pape Bonifacija IX. nalaze u seriji Lateranskih registara Tajnoga vaticanskog arhiva, koju je radi kvalitetnije organizacije kurijalne administracije pokrenuo upravo taj papa. O Tajnome vaticanskom arhivu i srednjovjekovnim registrima vidi studiju: Martino GIUSTI, *Studi sui registri di bolle papali*, Collectanea Archivi Vaticani I, Città del Vaticano, 1968., str. 97-111 (pogl. »Note sui Registri Lateranensi«; 152-159 (pogl. »Prospetto dei Registri Lateranensi«). O registrima vidi i: Germano GUALDO, *Sussidi per la consultazione dell'Archivio segreto vaticano. Lo Schedario Garampì – I Registri Vaticani – I Registri Lateranensi – Le »Rationes Camerae« – L'Archivio Concistoriale*, Collectanea Archivi Vaticani 17, Vatikan, 1989., poglavlje III »I Registri Lateranensi«, str. 245-313. U hrvatskoj historiografiji: Slavko KOVAČIĆ, »Tajni vaticanski arhiv i ostali papinski arhivi«, *Croatica christiana periodica* (dalje: *CCP*), god. 7/br. 11 (1983.), str. 1-31. O razvoju Tajnoga vaticanskog arhiva i stanju gradiva za hrvatske biskupije vidi: Jadranka NERALIĆ, *Priručnik za istraživanje hrvatske povijesti u Tajnom vaticanskom arhivu od ranog srednjeg vijeka do sredine XVIII. stoljeća. Schedario Garampì*, sv. 1-2, Zagreb, 2000.

⁴ Broj kanoničkih mjesta u Zagrebačkom kaptolu vidi u Statutima te crkvene institucije: Ivan Krstitelj TKALČIĆ, *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije (Monumenta historica episcopatus Zagradiensis)*, Zagreb, 1874. (dalje: MHEZ II), str. 13: *Capitulum nostre zagradiensis ecclesie, sicut aliquatiter recolitur et verisimiliter creditur, tempore sue institutionis consisterat in numero canonicorum triginta duorum ...*

⁵ Pod ugarsko crkveno uređenje spadale su one biskupije Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva koje su bile sufraganske dijeceze dvojice ugarskih nadbiskupa: ostrogonskoga i kaločkoga (kaločko-bačkoga). Vidi: HC I, str. 543. Usp. Franjo ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru. Pregled religiozne povijesti Hrvata (7.-20. st.)*, Zagreb, 1996., str. 120; Stanko ANDRIĆ, »Upravna zasebnost i društvene osobitosti srednjovjekovne Slavonije«, u: Milan KRUHEK (ur.) *Hrvatsko-mađarski odnosi 1102.-1918. Zbornik radova*, Zagreb, 2004.,

Već ta okolnost, kao i činjenica da su katedralni kanonikati svećenicima općenito donosili bolji status unutar crkvene hijerarhije i najčešće unosnu prebendu, osigurala je zagrebačkim kanonikatima stabilno mjesto u kasnosrednjovjekovnome nadarbinskom sustavu i učinila ih poželjnim crkvenim častima. Za vrijeme pontifikata pape Bonifacija IX. ukupno je trideset i jedan klerik primio proviziju kojom mu je dodijeljen zagrebački kanonikat. Ta je brojka naročito znakovita kada se uzme u obzir da isto toliko sačuvanih provizija za mjesto u katedralnom kaptolu Zagrebačke biskupije nalazimo za čitav period 14. stoljeća, tj. do 1389. godine. Izuzmemo li opći progresivni rast dokumenata tijekom 14. stoljeća, broj provizija za zagrebačke kanonikate svjedoči i o trendovima upravnog razvoja u samome vrhu Rimske kurije, odnosno o principima na kojima se zasnivao papin nadarbinski sustav. Zato se, prije svega, otvaraju pitanja: Na koji se način rimska kurijalna administracija služila provizijama kako bi primijenila papin nadarbinski autoritet te u kojoj je mjeri provodeći reforme Kurija utjecala na lokalnu crkvenu tradiciju Zagrebačke biskupije krajem 14. i početkom 15. stoljeća? S druge pak strane, promatrane provizije ukazuju na crkvene i društvene trendove, odnosno otkrivaju na koji je način centar rimske obedijencije utjecao na sudbine onih svećenika koji su u jednome trenutku svojega života istaknuli kandidaturu za posjed nad katedralnim kanonikatom Zagrebačke biskupije. Te papine isprave, naime, razjašnjavaju pitanja poput: Jesu li postojali preduvjeti stjecanja provizije i kanoničkog mjesta s obzirom na podrijetlo, dob, stupanj zaređenja i obrazovanje kandidata; Je li i u kojoj je mjeri bio raširen trend kumuliranja kanonikata, odnosno istodobnog posjedovanja više prebenda i crkvenih nadarbina općenito; Koje su crkvene nadarbine kandidati za zagrebačku prebendu uopće kumulirali; Jesu li poštivali kanonske propise o posjedovanju više nadarbina; Kolike su prihode kandidati imali od prebende i dodatnih crkvenih časti?⁶ Prilikom razmatranja postavljenih pitanja od velike je pomoći prozopografija, odnosno metoda usporednog i prepletenog istraživanja životopisâ određene, jasno definirane skupine ljudi.⁷ U ovome se istraživanju

str. 91. Usporedbe radi, istaknimo da je Zagrebački kaptol imao manje kanonikata od katedralnih kaptola u Pečuhu (40, a od 1428. godine 37), Ostrogonu (39), Vesprenu (36), Egeru (35) i Đuru (34), ali više od onih u metropolitanskom Kaločko-bačkom (Kaločki 10 i Bački 20), Transilvanskom (27), Čanadskom (24), Varadinskom (24), Vackom (16) i Njitranskom katedralnom kaptolu (12). Podatke donosi: Tamás FEDELES, *A pécsi székeskáptalan személy összetétele a késő középkorban (1354-1526)* [Članovi Pečuškog stolnog kaptola u kasnom srednjem vijeku (1354-1526)], Pécs, 2005., str. 48-50. Autor ovdje upozorava i na to da, nažalost, ne znamo broj kanonika dvaju srednjovjekovnih srijemskih i jednoga bosanskog katedralnog kaptola pa tako oni ispadaju iz usporedbe s ostalim katedralnim kaptolima toga crkvenog područja.

⁶ Analiza društvenoga profila kandidata za zagrebačku prebendu i modela papine primjene vrhovnoga nadarbinskog autoriteta u vrijeme pontifikata pape Bonifacija IX. učinjena je na temelju provizija koje su objavljene u: Vilmos FRAKNÓI, *Monumenta Vaticanae historiam regni Hungariae illustrantia*, ser. I, sv. 3-4 (dalje: MVH I/3 i MVH I/4) (ukupno: ser. I, sv. 1-6; a ser. II, sv. 1-3, Budapest, 1881.-1909. [reprint 2000.]); i: Andrija LUKINOVIC, *Povijesni spomenici Zagrebačke biskupije. Monumenta historica episcopatus Zagrabienensis*, sv. 5, Zagreb, 1992. (dalje: MHEZ V). U navedenim dvama Fraknóijevim svescima nalaze se bule Bonifacija IX. iz Lateranskih registara koje se odnose na cjelokupno područje ugarskoga crkvenog uređenja. S druge strane, Lukinovićeve zbirke donosi provizije pape Bonifacija IX., ali samo za svećenstvo Zagrebačke biskupije, i to od 1395. godine. U radu su provizije od 1389. do 1394. godine citirane prema MVH I/3-4, a od 1395. do 1404. godine, zbog novijeg izdanja, prema MHEZ V (u nekoliko se navrata za razdoblje nakon 1395. godine citiraju isprave iz MVH I/4 jer ih se ne nalazi u MHEZ V).

⁷ O prozopografiji vidi u: Lawrence STONE, »Prosopography«, *Daedalus. Journal of the American Academy of Arts and Sciences*, vol. 100/1971., str. 46; T. F. CARNEY, »Prosopography: Payoffs and Pitfalls«, *Phoenix. Journal of the Classical Association of Canada*, vol. XXVII/1973., str. 156-179; Neithard BULST, »Zum Gegenstand und zur Methode von Prosopographie«, u: *Medieval Lives and the Historian. Studies in Medieval Prosopography*, (ur. Neithard BULST – Jean-Philippe GENET), Michigan, 1986., str. 1-16.

glavni parametar kojim je definirana istraživana skupina odnosi na posjedovanje provizije pape Bonifacija IX. Budući da je glavno načelo prozopografije prvo ustanoviti faktografsku osnovicu, odnosno glavne biografske podatke članova promatrane skupine i potom ustanoviti trendove i kontekst njihova djelovanja te zajedničke karakteristike praćenjem biografskih isječaka trideset i jednog kandidata za zagrebačku prebendu, slika o utjecaju Rimske kurije na srednjovjekovno svećenstvo dobiva jednu novu, društvenim tonom obojenu dimenziju. Primjenom prozopografskih načela u ovome istraživanju, naime, postaju vidljivi okviri kolektivnoga društvenocrkvenog profila grupe klerika koja se natjecala za mjesto u Zagrebačkom kaptolu, a *curriculum vitae* svakoga pojedinog kandidata postaje novom karikom koja povezuje opći nadarbinski sustav i društvenu svakodnevicu srednjovjekovnoga svećeničkog društva.

Model primjene papina autoriteta

Od trideset i jednog kandidata za zagrebački kanonikat u vrijeme pontifikata pape Bonifacija IX. ukupno ih je šesnaest dobilo proviziju nakon prethodnog ispražnjenja kaptolske časti, dok je petnaest kandidata primilo proviziju za kaptolsko mjesto dok ono još nije bilo ispražnjeno. Sukladno tomu, papine provizije izdane kandidatima za zagrebačku kaptolsku čast uklapale su se u opću podjelu provizija na izravne i na *gratiae expectativae*. Izravne provizije su isprave o dodjeli kanonikata i nadarbina općenito nakon ispražnjenja mjesta u pojedinoj crkvenoj instituciji, dok su *gratiae expectativae* provizije koje su unaprijed rezervirale prebendu u određenom kaptolu (ili nadarbinu općenito), dajući kandidatu *canonicatum sub expectatione prebendae*.⁸ Takav princip dodjele kanonikata model je preuzet iz ranijih razdoblja jer su provizije imale veću važnost u drugoj polovici 13. stoljeća kada su se pape izborili za pravo opće rezervacije nad ispražnjenim nadarbinama i onima koje su se tek trebale isprazniti.⁹ Papina nastojanja da se primjenom prava na izdavanje provizija Rimskoj kuriji osigura apsolutna dominacija u dodjeli crkvenih časti naročito su bila vidljiva za vrijeme »prvoga avinjonskog papinstva« (1309. – 1377.),¹⁰ kada su pape inzistirali da svi svećenici koji namjeravaju steći novu nadarbinu moraju dobiti proviziju, a oni koji su crkvenu čast stekli preko lokalnih patrona (vladara, plemstva ili prelata) nužno trebaju dobiti i papinu potvrdu.¹¹ Sustav je nailazio i na ograničenja jer su lokalne crkvene institucije

⁸ O podjeli provizija opširnije vidi u: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 147. O ulozi papinih rezervacija u 14. stoljeću na primjeru rimskih bazilika sv. Ivan Lateranski i sv. Maria Maggiore vidi u: Andreas REHBERG, *Die Kanoniker von S. Giovanni in Laterano und S. Maria Maggiore im 14. Jahrhundert. Eine Prosopographie*, Tübingen, 1999., str. 57. Usp. i stariju, ali za pitanje papinih provizija još uvijek dobru početnu studiju: Geoffrey BARRACLOUGH, *Papal Provisions. Aspects of Church History – Constitutional, Legal and Administrative in the Later Middle Ages*, Oxford, 1935.

⁹ Detaljnije o nastojanjima papa oko osiguranja prava na dodjelu crkvenih nadarbina tijekom razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka, s naglaskom na razdoblje 15. stoljeća vidi u: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 145-146.

¹⁰ U ovome radu za razdoblje boravka pape u Avignonu od 1309. do 1377. godine koristi se termin »prvo« avinjonsko papinstvo, i to isključivo da bi ga se jasnije razlikovalo od razdoblja boravka pape u Avignonu u vrijeme raskola, tj. od 1378. do 1417. godine.

¹¹ Na uspjeh papinstva u sustavu dodjele kanoničkih mjesta sugeriraju primjeri rimskih bazilika sv. Ivan Lateranski i sv. Maria Maggiore, gdje su dvije trećine korskih mjesta u 14. stoljeću popunjene provizijom. Usp. A. REHBERG, *Die Kanoniker von S. Giovanni in Laterano und S. Maria Maggiore*, str. 57. i 66. I, na

i svjetovni patroni također zahtijevali svoje učešće prilikom dodjele crkvenih nadarbina. To se prije svega odnosilo na biskupe koji su posjedovali pravo na »slobodno kolacioniranje«, što je značilo da su imali kanonsku mogućnost samostalno dodjeljivati dijecezanske nadarbine. S druge strane, svjetovni su se vladari pozivali na patronsko pravo koje im je omogućavalo predstaviti svojega kandidata dijecezanskim čelnicima (*ius presentandi*) i od njih zatražiti pokretanje daljnje procedure dodjele crkvene nadarbine.¹² Prema tomu, unatoč dominantnom položaju pape u nadarbinskom sustavu, u svakodnevnom životu klerika od izuzetne je važnosti bilo osigurati podršku lokalnog biskupa ili svjetovnog patrona.¹³ Tako je svećenik, bez obzira kojim je putem stekao kanonikat, bio uključen u pravu patronatsku mrežu poznanstava preko koje si je osiguravao crkveno napredovanje.

No, svi putovi vode u Rim, barem u slučaju kandidata za zagrebački kanonikat krajem 14. i početkom 15. stoljeća. Provizije pape Bonifacija IX. za zagrebačke katedralne časti pokazuju kako je u tome razdoblju čelni čovjek zapadnoga kršćanstva zajedno sa svojom kurijom gotovo u potpunosti uspio staviti pod nadzor ostale institucije koje su prema srednjovjekovnome kanonskom pravu imale mogućnost dodijeliti prebendu. Štoviše, za vrijeme prve godine pontifikata Bonifacija IX. donesena je uredba, četvrto pravilo Apostolske kancelarije, u kojemu stoji kako je papa imao pravo na rezervaciju svih dostojanstveničkih mjesta i jednostavnih kanonikata u kaptolima.¹⁴ Zato ne čudi što je komunikacija sa samom Rimskom kurijom krajem 14. i početkom 15. stoljeća bila najprivlačniji način preko kojega su kandidati za zagrebački kanonikat nastojali doći do željenoga radnog mjesta. Među izravnim provizijama nalazimo samo tri slučaja u kojima je prije papine potvrde patron dodijelio prebendu svojem kandidatu. U jednom slučaju prethodnu su dodjelu učinili kralj i biskup: smrću Barnabe Mikinog izvan Rimske kurije 1399. godine ispraznilo se mjesto u Zagrebačkom kaptolu te je kralj Sigismund (1387. – 1437.) iskoristio svoje patronatsko pravo i zagrebačkom biskupu kao odgovarajućeg kandidata predstavio Andriju Ivanovog iz Graza, klerika iz Salzburške nadbiskupije. Zagrebački biskup Eberhard Alben (1397. – 1406.)¹⁵ potom je Andriju »kolacionirao« na zagrebački kanonikat, a papa

primjer, na području ugarskoga crkvenog uređenja sve do 1417. godine u sustavu dodjele kanonikata također je dominirao papa. Usp. T. FEDELES, *A pécsi székeskáptalan*, str. 71-76.

¹² O pravu biskupa na kolacioniranje vidi klasičnu studiju o crkvenom (katoličkom) pravnom sustavu: Paul HINSCHIUS, *System des katholischen Kirchenrechts*, sv. 2, Berlin, 1871., str. 42-44. O kolacioniranju i kraljevskom patronskom pravu detaljan pregled donosi: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 110-129.

¹³ U tome je smislu razumljivo da je, na primjer, dodjeljivanje prebenda svećenstvu njemačkoga kasnosrednjovjekovnog područja ovisilo i o papi, ali i dobrim dijelom o lokalnim biskupima, dok su u srednjovjekovnoj Engleskoj u postupku dodjele kanonikata uz papu redovito sudjelovali biskupi, kralj, ali i sami kanonici. O dodjeli crkvenih nadarbina na njemačkim područjima vidi u: Andreas MEYER, »Spätmittelalterliches Benefizialrecht im Spannungsfeld zwischen päpstlicher Kurie und ordentlicher Kollatur. Forschungsansätze und offene Fragen«, *Proceedings of the Eighth International Congress of Medieval Canon Law*, Vatican City, 1992., 247-262. O dodjeli katedralnih kanonikata u kaptolima na području srednjovjekovne Engleske vidi u: David LEPINE, *A Brotherhood of Canons Serving God: English Secular Cathedrals in the Later Middle Ages*, Woodbridge, 1995., str. 18-19.

¹⁴ Usp. Emil von OTTENTHAL, *Regulae cancellarie apostolice. Die päpstlichen Kanzleiregeln von Johannes XXII. bis Nikolaus V. Gesammelt und Herausgegeben*, Innsbruck, 1888., str. 56: *Bonifatius papa ix. ... pontificatus sui anno primo specialiter reservavit collationi et dispositioni sue omnes dignitates personatus et officia canonicatus et prebendas ...*

¹⁵ Na ovome je mjestu zanimljivo istaknuti da je Eberhard Alben u povijesti Zagrebačke biskupije jedinstven po tome što je čast zagrebačkoga biskupa obnašao dva puta: prvi put od 16. srpnja 1397. do 11. kolovoza 1406. godine, kada je premješten na čast biskupa u Varadinskoj dijecezi. Službu varadinskog biskupa obnašao je do

Bonifacije IX. dodjelu je potvrdio svojom provizijom.¹⁶ U ostala dva slučaja prethodnu dodjelu kanonikata izvršio je samo biskup, i to isti, Eberhard Alben: prepozituru Čazmanskoga kaptola (koja je bila četvrta dostojanstvenička čast u Zagrebačkom kaptolu) biskup je dodijelio oko 1398. – 1399. godine Andriji Andrijinom, a papa je tu dodjelu zatim i potvrdio.¹⁷ Čazmansku je prepozituru zagrebački biskup ponovno dodijelio 1403. godine. Nakon biskupskog kolacioniranja i papine potvrde ta je korska čast pripala Jurju Mihovilom, kanoniku Bačkoga kaptola.¹⁸ U svim ostalim slučajevima kandidati za prebendu Zagrebačkoga kaptola odgovarajuću ispravu, proviziju, stekli su bez prethodne intervencije kralja ili pak biskupa. Taj podatak izravno pokazuje da su mehanizmi dodjele prebenda otvorili širok prostor primjeni vrhovnoga autoriteta pape, jer je posjedovanje kanonikata značilo imati duhovni naslov i službu te biti dijelom elitne svećeničke zajednice, dok je prebenda bila materijalna osnovica egzistencije. Ona institucija koja je pojedincu osiguravala i duhovni naslov i materijalne prihode nužno se nametala kao ustanova s najvećim utjecajem na kolektivna obilježja svećeničkog društva i obrasce njegova djelovanja. Takvo jačanje nadarbinskog položaja u konačnici je utjecalo na to da Rimski kurija u očima svećenstva postane pravo »tržište nadarbina«. Ova dosjetljiva sintagma, koju je osmislila njemačka povjesničarka Brigide Schwarz,¹⁹ odnosi se na Papinsku kuriju upravo u kasnosrednjovjekovnom razdoblju kada je centralizirajuća politika kurijalne administracije utjecala na to da svećenici u potrazi za crkvenom nadarbinom u potpunosti prihvate uspostavljeni sustav stjecanja crkvenih časti i da stvore percepciju o toj kuriji kao o temeljnom izvoru nadarbina i rješavanju svih poteškoća povezanih uz njih. To je bio logičan slijed razvoja Papinske kurije koja je već za prvoga avinjonskog papinstva redefinirala svoju ulogu u nadarbinskom sustavu. Oslobođeno političkih zadjevica rimskoga patricijata i pod

11. kolovoza 1410. godine. Nakon toga, uslijedio je njegov povratak u Zagreb, gdje je obnašao čast biskupa do smrti 1419. godine. Vidi o njemu detaljnije: HC I, str. 515, 538; Andrija LUKINOVIC, »Zagrebački biskup Eberhard (1397.-1406. i 1410.-1419.)«, *CCP*, god. 15/br. 28 (1991.), str. 1-13; *ISTI*, »Biskup Eberhard (1397.-1406. i 1410.-1419.)«, u: Franko MIROŠEVIĆ (ur.), *Zagrebački biskupi i nadbiskupi*, Zagreb, 1995., str. 163-175.

¹⁶ Usp. MHEZ V, dok. 76., str. 85-86: ... *carissimus in Christo filius noster Sigismundus, rex Ungarie illustris, verus patronus eorumdem canonicatus et prebende et existens in pacifica possessione vel quasi iuris presentandi personam ydoneam ad eosdem, prefatum Andream ad ipsos canonicatum et prebendam venerabili fratri nostro episcopo Zagrabiensi infra tempus debitum presentavit, idemque episcopus eundem Andream in eisdem canonicatu et prebenda auctoritate ordinaria instituit. ... Nos discretioni vestre mandamus, quatenus canonicatum et prebendam predictos ... prefato Andree auctoritate nostra conferre et assignare curetis...*

¹⁷ Usp. MHEZ V, dok. 71., str. 81. O položaju čazmanskog prepošta među dostojanstvenicima Zagrebačkog katedralnog kaptola vidi kaptolske statute: MHEZ II, str. 83: *Prepositus chasmensis obtinet stallum sive locum in levi choro circa lectorem nostre ecclesie et habet vocem in capitulo nostro post cantorem*. U literaturi o položaju čazmanskog prepošta u Zagrebačkom kaptolu te njegovu odnosu prema Čazmanskom kaptolu ukoliko vidi u: Ljudevit IVANČAN, »Čazmanski kaptol (1232.-1932.)«, *Croatia sacra*, 2 (1932.), str. 103; Josip BUTURAC, »Iz povijesti Čazmanskog kaptola«, u: Hrvoje TARTALJA – Valentin PUTANEC – Mirko VALENTIĆ (ur.), *Čazma u prošlosti i danas, Zbornik radova čitanih na simpoziju o 750. obljetnici osnivanja Čazme održanog u Čazmi studenoga 1976.*, Čazma, 1979., str. 68; Nada KLAIĆ, *Zagreb u srednjem vijeku*, Zagreb, 1982., str. 408; Ante GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*. *Loca credibilia sjeverne i središnje Hrvatske*, Zagreb, 2001., str. 52; 75-76.

¹⁸ Usp. MHEZ V, dok. 162., str. 190-191.

¹⁹ Usp. Brigide SCHWARZ, »Klerikerkarrieren und Pfründenmarkt. Perspektiven einer sozialgeschichtlichen Auswertung des Repertorium Germanicum«, *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* (dalje: *QFIAB*), sv. 71/1991., str. 243-265; ISTA, »Römische Kurie und Pfründenmarkt im Spätmittelalter«, *Zeitschrift für Historische Forschung*, sv. 20 (1993.), str. 129-152.

zaštitom francuskoga kralja papinstvo se u svojoj provansalskoj rezidenciji od 1309. do 1377. godine okrenulo unutarnjem uređenju vlastite administrativne strukture. Za razliku od ranosrednjovjekovnih papa koji su vlast crpili iz apostolskih relikvija, avinjonski su pape vlast gradili na svojem središnjem mjestu u europskome pravnom poretku, tvrdeći pritom da imaju univerzalnu i apsolutnu moć.²⁰ Njihov je model uprave onda preuzela i administracija rimskoga papinstva u vrijeme raskola te je hiperprodukcija provizija, naročito rezervacija, osiguravala papi dominantan položaj u odnosu na druge institucije koje su u okvirima kanonskoga prava imale mogućnost sudjelovanja u popunjavanju katedralnih časti. Izdavanje je provizija u tome smislu bilo i efikasno sredstvo prakticiranja univerzalnog patronata jer je papa u sustavu dodjele nadarbina na sebe dodatno preuzeo i ulogu biskupa, odnosno njegovu ulogu ordinarija, i ulogu svjetovnih patrona. Taj je sustav dodatno ojačavala okolnost da su i najugledniji kurijalni djelatnici također redovito nastupali kao patroni. U razvijenome i kasnome srednjem vijeku povezivanje je s kurijalnim djelatnicima, kao i rad u nekom od mnogobrojnih ureda papina dvora, donosilo velike prednosti u stjecanju crkvene nadarbine. Budući da su svakodnevno komunicirali s papom, kardinali su bili možda i najbolji patronski kanal preko kojega su svećenici ulazili u natjecanje za kaptolske prebende. Kardinali su se, naime, za članove svojih domaćinstava ili pak za svoje poznanike mogli osobno založiti kod pape u postupku stjecanja kanonikata i općenito nadarbina. Da je takav oblik patronata u vrijeme pape Bonifacija IX. funkcionirao i u odnosima Kurije i kandidata za zagrebačku prebendu svjedoče nam papine provizije koje su izdane kao izravan odgovor na molbe Valentina Alšanskog, kardinala prezbitera s titularnom crkvom sv. Sabine.²¹ On je, naime, 1389. godine uspio ishoditi tri provizije kan-

²⁰ Usp. Eamon DUFFY, *Sveci i grešnici. Povijest papa*, Rijeka, 1998., str. 125. O papinskim reformama tijekom »prvoga avinjonskog papinstva« vidi pregledno u: Geoffrey BARRACLOUGH, *The Medieval Papacy*, Norwich, 1968., str. 140-185; Karl August FINK, »Pape u Avignonu«, u: *Velika povijest Crkve*, sv. 3, str. 341-397; te: W. ULLMAN, *A Short History of the Papacy*, str. 279-292. Osim pravnom i administrativnom regulacijom, papinstvo je razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka apsolutnu dominaciju u kršćanskome životu dobrim dijelom zasnivalo na ideji o punini moći (*plenitudo potestatis*), na koju su se, osim papa, najčešće pozivali i svjetovni vladari. O toj političkoj doktrini vidi radove u zborniku: Robert C. FIGUEIRA (ur.), *Plenitude of Power. The Doctrines and Exercise of Authority in the Middle Ages: Essays in Memory of Robert Louis Benson*, Hampshire – Burlington, 2006.; posebno članak: James MULDOON, »Auctoritas, Potestas and World Order«, str. 125-139. O usponu papinske monarhije i položaju papa u razdoblju 12. – 13. stoljeća, kada se stvara papinska monarhija vidi u: Kenneth PENNINGTON, *Pope and Bishops: The Papal Monarchy in the Twelfth and Thirteenth centuries*, Philadelphia, 1984.; Colin MORRIS, *The Papal Monarchy. The Western Church from 1050 to 1250*, Oxford, 1989. S druge strane, pape su svoju vlast gradili i na središnjem položaju u kanonskome pravu. Tijekom razvijenoga srednjeg vijeka vodeći kanonski stručnjaci i teolozi razvili su kompleksan idejni sustav koji je inzistirao na apsolutnoj dominaciji Crkve kako u javnom tako i privatnom životu srednjovjekovnog čovjeka. Više o tome vidi u: James BRUNDAGE, *Medieval Canon Law*, New York, 1995., posebno pogl. »Canon Law and Private Life«, str. 70-97; te pogl. »Canon Law and Public Life«, str. 98-119. U tome je kontekstu onda razumljivo da je i u sustavu dodjele crkvenih nadarbina uloga Kurije, kao vodeće crkvene institucije, postala dominantna te da su ostale institucije, kralj, car i prelati, u takvome sustavu mogli sudjelovati jedino u okvirima kanonskoga prava na čijem je čelu stajao papa.

²¹ Valentin Alšanski potekao je iz ugledne velikaške obitelji sa središnjim posjedom na području županjske Posavine. Obitelj je čak dala i jednog mačvanskog bana (Valentinov otac Ivan tu je dužnost obnašao od 1328. do 1334. godine). Valentin je studirao kanonsko pravo sredinom 14. stoljeća na Sveučilištu u Bologni. Od 1374. do smrti 1408. godine bio je pečuški biskup. Podatke o njemu vidi u: Stanko ANDRIĆ, »Studenti iz slavonsko-srijemskog međuriječja na zapadnim sveučilištima u srednjem vijeku«, *CCP*, god. 20/br. 37 (1996.), str. 123. Valentin Alšanski postao je kardinal 1384. godine. Conrad Eubel navodi da je stekao titularnu crkvu sv. Četvorice okrunjenih ili sv. Sabine. Vidi: HC I, str. 24. U ispravi iz 1389. godine kojom Valentin Alšanski traži kanoničku čast za Grgura Pavlovog iz Ravena (usp. dalje gornji tekst) kao titular navodi se

didatima za zagrebački kanonikat: jednu proviziju s rezervacijom zagrebačkoga dostojanstveničkog ili administrativnog mjesta papa je na zahtjev kardinala Valentina izdao Grguru iz Ravena s nadimkom Dugi (*Longus*);²² drugu je proviziju na zahtjev kardinala Valentina izdao Nikoli Ivanovom za kanonikat Zagrebačkoga kaptola;²³ a treću je izdao u formi rezervacije za dostojanstveničku čast kleriku Stjepanu Jurjevom.²⁴ Djelatnost kardinala Valentina Alšanskog na polju osiguranja provizija kandidatima za zagrebačku kaptolsku prebendu zoran je primjer nastojanja kurijalne administracije da preko patronata hijerarhijski najviše pozicioniranih članova rimskog dvora također čvršće povežu europsko svećenstvo uz najviši centar crkvene moći. Time se na efikasan način dodatno stvarala percepcija o neospornom nadarbinskom autoritetu Rimske kurije i razvijao sustav u sklopu kojega je patronat kurijalnih djelatnika služio kao sigurniji put do stjecanja adekvatne isprave (provizije) na temelju koje su klerici imali pravo zahtijevati posjed nad kanonikatom.

A jedna od najsnažnijih posljedica centralizacije dodjele zagrebačkih katedralnih kanonikata bila je modifikacija lokalne nadarbinske tradicije i položaja lokalnih crkvenih institucija u procesu popunjavanja katedralnih časti. Pravo »slobodnog kolacioniranja« srednjovjekovnim je biskupima omogućavalo dodjelu takozvanih »malih nadarbina« (župa, kanonikata, oltara, kapela) u svojim dijecezama bez učešća neke druge crkvene instancije. No, već sama činjenica da su zagrebački biskupi za vrijeme pontifikata Bonifacija IX. tek u tri navrata iskoristili mogućnost popunjavanja katedralnih mjesta pokazuje da je ta biskupska »sloboda« ipak bila ograničena i uklopljena u šire nadarbinske okvire. U tim se okvirima kurijalna administracija u vrijeme Bonifacija IX. vodećim dijecezanskim institucijama, zagrebačkim biskupom i njegovim katedralnim kaptolom, u postupku dodjele kanonikata služila ponajviše kako bi kandidatima dodatno osigurala realizaciju provizije. Što se toga tiče naročito su indikativne papine *gratiae expectativae* koje pokazuju da su biskupovo pravo na kolacioniranje i crkveni autoritet zagrebačke kanoničke zajednice služili kao sredstvo provedbe ranije donesene papine odluke. Znakovit je primjer Jurja Benediktovog iz Slatine, klerika iz Zagrebačke biskupije, kojemu je papa Bonifacije IX. 1396. godine izdao proviziju s rezervacijom bilo koje crkvene nadarbine u Zagrebačkoj biskupiji. U ispravi posebnu pozornost plijeni navod kojim papa kazuje da rezervaciju trebaju dodatno potvrditi zagrebački biskup i njegov katedralni kaptol i da upravo oni trebaju uvesti Jurja Benediktovog u posjed dodijeljene mu nadarbine.²⁵ Papa je, dakle, ne dovodeći u pitanje svoj autoritet u dodjeli rezervacije u čitav postupak uključio i hijerarhijski najviše predstavnike dijecezanske strukture, čija je zadaća bila potvrditi i osigurati realizaciju izdane provizije. Ta klauzula s jedne strane sugerira da je nadarbinski sustav unatoč visokome stupnju centralizacije ipak nužno morao uvažiti i lokalnu tradiciju i dijecezansku hijerarhiju, dok s druge strane svjedoči o pragmatičnosti kurijalne administracije. Razloge, naime,

crkva sv. Sabine.

²² Usp. MVH I/3, dok. 6., str. 11-12: *Consideratione dilecti filii nostri Valentini tituli sancte Sabine presbyteri Cardinalis, pro ipso Gregorio nobis super hoc humiliter supplicantis, favore prosequi gratioso, ipsumque in ecclesia Zagrabiensis amplius honorare, discretioni tue per apostolica scripta mandamus quatenus... dignitatem vel personatum, aut officium, cum cura vel sine cura in eadem, aut aliqua ex collegiatis civitatis vel diocesis Zagrabiensis ecclesiis conferenda eidem.... donationi tue reserves...*

²³ Usp. MVH I/3, dok. 16., str. 21-22.

²⁴ Usp. MVH I/3, dok. 9., str. 16.

²⁵ Usp. MHEZ V, dok. 19., str. 25.

uključivanja biskupa i kaptola u postupak dodjele kanonikata valja tražiti prije svega u sa-
moj »prirodi« papinih rezervacija i provizija općenito. Jer provizije, pa čak i izravne, nisu
automatski osiguravale kandidatu ulazak u posjed prebende. O tome nam svjedoči slučaj
spomenutog Andrije Andrijinog koji je oko 1398./1399. godine stekao dvije provizije za
čazmansku prepozituru. Papa Bonifacije IX. prvo mu je dodijelio proviziju 1398. godi-
ne, i to nakon što se kaptolska čast ispraznila rezignacijom dotadašnjeg prepošta Matije
Martinovog, koji se odlučio na redovnički život u budimskom augustinskom samostanu.²⁶
No, unatoč dodjeli papine izravne provizije, Andrija nije ušao u stvarni posjed čazmanske
prepoziture idućih godinu dana. Zbog toga je papa Bonifacije IX. 1399. godine Andriji
izdao novu proviziju za istu kaptolsku čast.²⁷ Iz kasnijih izvora ne dobivamo potvrdu da
je Andrija uistinu obnašao prepozitsku dužnost, pa ne možemo sa sigurnošću utvrditi je li
se i druga papina provizija realizirala. Uzimajući, dakle, u obzir da se provizije, a pogo-
tovo rezervacije, nisu uvijek uspješno realizirale, postaje jasno kako se papa Bonifacije
IX. u postupku popunjavanja katedralnih mjesta morao poslužiti biskupskim i kaptolskim
autoritetom. Ta dodatna osiguranja papa je, po svemu sudeći, najčešće koristio u slučaju
dodjele provizija klericima na početku njihove karijere.²⁸ Istu klauzulu po kojoj su lokalni
ordinarij i katedralna zajednica imali zadaću osigurati dodjelu neke ispražnjene dijecezans-
ke časti osim u rezervaciji Jurju Benediktovom nalazimo u još četiri papine rezervacije u
razdoblju od 1401. do 1402. godine. Od petorice klerika koji su primili takav tip provizije
jedino je 1401. godine Stjepan Andrijin u vrijeme stjecanja isprave već posjedovao crkve-
ne nadarbine. On je bio čazmanski kanonik i nartski župnik te je primio proviziju kojom
mu je papa rezervirao ugledniji zagrebački kanonikat.²⁹ Ostala četvorica, Juraj Benediktov
iz Slatine, Juraj iz Čiča, Matej Dominikov, Stjepan Andrijin i Martin Ivanov od pape su
dobili proviziju kojom im je dodijeljena rezervacija tek za njihovu prvu crkvenu nadar-
binu. Očito je onda papina administracija tražila što efikasniji put kojim bi se klericima
bez nadarbine omogućilo stjecanje adekvatnog radnog mjesta i izvora prihoda. U tome
smislu posve je razumljivo kako je papa računao upravo na lokalnog ordinarija i katedralni
kaptol, institucije koje su morale imati najbolji uvid u stanje popunjenosti dijecezanskih
nadarbina.

²⁶ Usp. MHEZ V, dok. 53., str. 64. Podatke o prethodnom prepoštu Matiji Martinovom za godine 1391. i 1392.
vidi u: Ljudevit IVANČAN, *Podaci o zagrebačkim kanonicima*, sv. 1, Zagreb, 1912. (korišten strojopis u
Arhivu HAZU, II d 243/1), str. 125-127 (biografija Matije Martinovog nalazi se pod rednim brojem 221.)

²⁷ Usp. MHEZ V, dok. 71., str. 81.

²⁸ Upravo je pitanje dodjele nadarbina mladim klericima na početku njihove karijere postalo značajan problem
s kojim se suočavalo svećeničko društvo kasnoga srednjeg vijeka. Zbog ograničenog broja dostupnih kanoni-
kata s jedne, i povećane produkcije provizija s rezervacijom s druge strane, stvarao se veći broj klerika koji su
posjedovali odgovarajuću ispravu (proviziju), ali nisu uživali stvarne plodove od dodijeljene im nadarbine.
Jedan od načina na koji je Papinska kurija u srednjem vijeku nastojala pomoći klericima na početku karijere
bilo je izdavanja provizija *in forma pauperum*, a riječ je bila o bulama za nadarbine ograničene financijske
vrijednosti. Detaljnije o takvome tipu dokumenata vidi u studiji: Andreas MEYER, *Arme Kleriker auf Pfrün-
densuche: Eine Studie über das in forma pauperum-Register Gregors XII. von 1407 und über päpstliche
Anwartschaften im Spätmittelalter*, Köln-Bohlau, 1990. Papini zahtjevi da biskup, ali i katedralni kaptol u
Zagrebačkoj biskupiji sudjeluju u postupku dodjele katedralnih kanonikata jednim se dijelom može smatrati
nastavkom ovih pokušaja Kurije oko osiguranja radnog mjesta klericima na početku njihove karijere, ali ne
preko provizija *in forma pauperum*, nego preko uobičajenih provizija i rezervacija.

²⁹ Usp. MHEZ V, dok. 120., str. 134.

Na izmjenu postojećeg nadarbinskog sustava na lokalnoj razini utjecala je jedna značajna povlastica koju su zagrebački kanonici od pape stekli početkom 15. stoljeća. Srednjovjekovni su kanonici, naime, prema načelima nadarbinskog sustava općenito imali mogućnost sudjelovanja u popunjavanju svojih vlastitih redova primjenom prava na imenovanje kandidata ili pak preuzimanjem biskupova prava na kolacioniranje.³⁰ No provizije iz vremena prvoga avinjonskog papinstva i pontifikata Bonifacija IX. do početka 15. stoljeća ne ukazuju na to da su se zagrebački kanonici koristili tim svojim pravima.³¹ Pogled na ulogu zagrebačkih kanonika u postupku stjecanja kanonikata do početka 15. stoljeća pokazuje kako su kaptolski članovi do tada sudjelovali samo u ritualnom uvođenju kandidata u korsko mjesto (*inductio*). Iz Statuta Zagrebačkog kaptola, nažalost, ne saznajemo pojedinosti o formalnoj proceduri ustoličenja, no vidljivo je kako je nove kanonike, arhiđakone i druge članove u posjed njihova korskog mjesta uvodio zamjenik kantora, *succentor*, koji je kao naknadu za taj posao trebao dobiti jedno odijelo.³² Može se pretpostaviti da je procedura uvođenja uključivala ustoličenje novoga kanonika u predviđeno korsko mjesto i njegovo polaganje ritualne prisege vjerojatno nad Svetim pismom, od prve polovice 14. stoljeća, nad kaptolskim Statutima,³³ te da se prisega odvijala pred ostalim članovima kaptola. No, rezervacije pape Bonifacija IX. iz 1401. i 1402. godine pokazuju da je takva, na zadnju fazu stjecanja kanonikata ograničena uloga kanonika jednim dijelom bila modificirana. Dodjeljujući rezervacije kandidatima za zagrebačku prebendu papa Bonifacija IX. početkom 15. stoljeća navodi kako se osim biskupa pravom na kolacioniranje prilikom osiguranja realizacije provizije trebaju poslužiti i članovi Zagrebačkog kaptola.³⁴ To znači da je kurijalna administracija početkom 15. stoljeća učinila konkretne korake prema prijenosu dijela biskupskoga prava kolacioniranja na njegov katedralni kaptol, odnosno prema uključivanju katedralne zajednice u sustav popunjavanja svojih korskih mjesta. Takav je papin potez bio potreban

³⁰ Više o pravima kanonika u općem nadarbinskom sustavu i njihovim mogućnostima oko popunjavanja vlastitih redova vidi u: P. HINSCHIUS, *System des katholischen Kirchenrechts*, sv. 2., str. 43; D. LEPINE, *A Brotherhood of Canons*, str. 37; Tamás FEDELES, »Ausländer in den ungarischen Dom- und Stiftskapiteln während des Spätmittelalters (1301-1526)«, *Specimina Nova Pars Prima, Sectio Mediaevalis IV*, Pécs, 2007., str. 74. Praktični primjer popunjavanja katedralnih mjesta u Rimu vidi u: A. REHBERG, *Die Kanoniker von S. Giovanni in Laterano und S. Maria Maggiore*, str. 62.

³¹ Ako se pogledaju biografije svih zagrebačkih kanonika iz 14. stoljeća, dobiva se indikativno stanje. Na temelju izvora iz 14. stoljeća možemo sastaviti ukupno 284 biografije posjednika ili kandidata za zagrebačku prebendu, a među njima za ukupno stotinu i šestoricu može se rekonstruirati put do zagrebačkog korskog mjesta. Ni u jednoj biografiji ne nalazimo potvrdu da su se kanonici služili pravom imenovanja u slijedu ili pravom kolacioniranja. Jedan slučaj svjedoči o zamjeni kanonikata između dvojice klerika, no i tada je zamjenu inicirao kralj, da bi je potom potvrdio papa. O tom vidi u: Tadija SMIČIKLAS i dr., *Diplomatički zbornik Kraljevine Hrvatske, Dalmacije i Slavonije. Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae* (dalje: CD), sv. CD XII, Zagreb, 1914., dok. 317., str. 418; i u: CD XIII, Zagreb, 1915., dok. 34., str. 47-48.

³² Usp. MHEZ II, str. 83. U hrvatskoj historiografiji koja se bavila Zagrebačkim kaptolom proceduru ustoličenja, ali tek za rani novi vijek, donosi: Ljudevit IVANČAN, »Zagrebački kaptol (1093.-1932.)«, *Croatia sacra*, god. 2 (1932.), str. 229. Vidi kratko o položaju *succentora* u hijerarhiji Zagrebačkog kaptola u: A. GULIN, *Hrvatski srednjovjekovni kaptoli*, str. 52.

³³ Pretpostavka je iznesena u starijoj literaturi: I. K. TKALČIĆ, »Uvod«, MCZ I, str. cxxii-cxxiii; i: LJ. IVANČAN, »Zagrebački kaptol«, str. 230-231.

³⁴ Usp. MHEZ V, dok. 120., str. 134: ... *ad collationem venerabilis fratris nostri episcopi et dilectorum filiorum capituli Zagrabienensis ...* ili MHEZ V, dok. 149., str. 166-167: *apostolica auctoritate conferimus ... venerabilis fratris nostri episcopi Zagrabienensis et dilectorum filiorum capituli collationem pertinens conferendum ...*

poglavito zato što je tradicionalni oblik osiguranja realizacije provizije, koji je preuzela i kurijalna administracija krajem 14. i početkom 15. stoljeća, postao nedostatan. Uobičajeni se model osiguranja provedbe papine volje odnosio na sastavljanje »komisije« koju su najčešće tvorila tri visokopozicionirana crkvena dužnosnika sa zadaćom da stvore preduvjete za stvarnu investituru kanonika u posjed prebende. No taj se sustav suočavao s jednim praktičnim problemom. Izbor delegacija zaduženih za provedbu pojedine provizije ne pokazuje pravilnosti – pape su u te »komisije« uvrštavali i lokalne crkvene službenike, ali i crkvene velikodostojnike koji su obnašali dužnosti izvan Zagrebačke biskupije. Kada je, na primjer, papa Amadeu Ivanovom dodijelio zagrebački kanonikat 1394. godine mandat za njegovim uvođenjem u posjed prebende dobili su zagrebački prepošt, bečki arhiđakon i opat (vjerojatno zagrebačkog cistercijskog) samostana Blažene Djevice Marije.³⁵ Provizija, pak, Benediktu Šokcu iz 1398. godine pokazuje posve drukčiju sliku. Mandat su za uvođenjem Benedikta u kaptolski kor dobila dva prelate koja nisu imala veze sa zagrebačkom dijecezanskom organizacijom, drački nadbiskup i biskup Tuya u Španjolskoj, te jedan redovnički prvak, ponovno opat samostana sv. Marije u Zagrebu.³⁶ Delegiranje dijecezanskoga svećenstva iz Zagrebačke biskupije i redovništva čiji su se samostani nalazili na njezinu području posve je razumljivo – kurijalna se administracija nastojala poslužiti onim svećenstvom koje je poznavalo stanje »na terenu« i koje je moglo jamčiti da će se ostvariti uvjeti uvođenja pojedinog klerika u posjed rezervirane mu nadarbine. S druge strane, delegiranje crkvenih dostojanstvenika koji nisu obnašali službe u Zagrebačkoj biskupiji počivalo je na drukčijim temeljima. Opravdano se može pretpostaviti kako se u njihovu slučaju papa oslanjao na autoritet same crkvene službe ili osobe. Najčešće su, naime, pape u slučaju delegiranja crkvenih dužnosnika koji nisu pripadali dijecezanskoj hijerarhiji Zagrebačke biskupije, izabirali prelate ili kurijalne dužnosnike. To implicira da je kurijalnoj administraciji bilo važno u proviziji imenovati delegaciju koja je autoritetom svoje crkvene službe, a ne stvarnim učešćem u postupku realizacije provizije kandidatu trebala osigurati ulazak u kor. Baš zato, pravo zagrebačkog biskupa na kolacioniranje, ali i prijenos njegova prava na katedralni kaptol izbija u prvi plan upravo u okvirima nastojanja da se autoritetom i lokalnoga prelate i katedralnog kaptola omogući jednostavnija provedba papine volje. Ipak, unatoč tome što je kanonička zajednica Zagrebačkog kaptola početkom 15. stoljeća od odluke pape Bonifacija IX. stekla mogućnost kolacioniranja u okvirima Zagrebačke dijeceze, ne smije se zaboraviti kako prijenos dijela biskupskih ovlasti kanonicima nije

³⁵ Usp. MVH I/3, dok. 282., str. 251-252. Isprava je upućena: ... *abbati monasterii beate Marie Virginis et preposito ac archidiacono de Bexin ecclesie Zagrabienensis*... U ispravi nije definirano na čelu kojega je samostana bio spomenuti opat, ali se analogijom s ispravom iz 1398. godine (usp. iduću bilješku), kada je mandat za uvođenjem u korsko mjesto Zagrebačkog kaptola dobio *abbas monasterii beate Marie Virginis Zagrabienensis*, može pretpostaviti da je riječ o zagrebačkom cistercijskom samostanu.

³⁶ Usp. MHEZ V, dok. 54., str. 65: *Bonifacius etc. Venerabilibus fratribus archiepiscopo Duracensi et episcopo Tudensi ac dilecto filio abbati monasterii beate Marie Virginis Zagrabienensis salutem etc.* Na prvi pogled delegiranje dračkog nadbiskupa i biskupa Tuya vrlo je neobično, no može se pretpostaviti da su obojica u vrijeme izdavanja provizije boravila u Kuriji. Ovo je domišljanje utemeljeno na pretpostavci da se papa prilikom sastavljanja komisija u koje nisu ulazili pripadnici Zagrebačke dijecezanske organizacije, kao ni redovnici čiji su se samostani nalazili na području Zagrebačke biskupije, koristio djelatnicima koji su ipak bili u njegovoj neposrednoj blizini, čime su unatoč udaljenosti od Zagreba mogli predstavljati realan autoritet u provedbi provizije.

omogućavao dodjelu katedralnih prebenda, nego samo učešće u osiguranju realizacije ranije izdane provizije. Sama činjenica da je prijenos biskupskoga prava kolacioniranja na kanonike inicirala Kurija jasan je pokazatelj papinih opsežnih nastojanja oko osiguranja kontrole nad područjem rimske obediencije u sklopu kojih je kanonička zajednica zapravo trebala postati jednom novom polugom u izgradnji stabilnoga i centraliziranoga nadarbinskog sustava.

Jesu li postojali preduvjeti stjecanja provizije?

Osim što promatrane papine isprave svjedoče o modelima primjene papina autoriteta u sustavu dodjele zagrebačkih kanonikata, one otvaraju pitanje jesu li postojali određeni preduvjeti stjecanja provizije za kanonikat zagrebačke katedrale. Jer veliki je broj zapadnoeuropskih kaptola u razvijenome i kasnome srednjem vijeku statutima regulirao svoju unutarnju socijalnu stratifikaciju, dajući priliku ulaska samo članovima određenih društvenih skupina kako bi očuvali homogen karakter.³⁷ Na taj se način mogućnost ulaska u kaptolsku korporaciju ograničavala samo na uski krug ljudi, uglavnom na najviši sloj plemstva, koji je od takve politike ostvarivao izravnu materijalnu korist i društvenu moć.³⁸ U srednjem je vijeku ipak bilo velikih razlika u društvenom sastavu crkvenih institucija – kaptoli nisu po svojoj društvenoj strukturi bili jednaki na svim europskim zemljama, odnosno nisu svi ograničavali ulazak u zbor dajući priliku isključivo vodećim aristokratskim obiteljima.³⁹ Promatrane provizije pape Bonifacija IX. ne donose redovito podatak o društvenom porijeklu kandidata, ali ipak nedvosmisleno pokazuju da prebende Zagrebačkoga katedralnog kaptola nisu bile rezervirane jednoj obitelji, jednome uskom elitnom plemićkom sloju, ili pak pripadnicima jedne dijecezanske organizacije. Trendovi povezani uz stjecanje prebenda Zagrebačkog kaptola slijedili su opće modele društvenog stratificiranja ostalih kaptola ugarskoga crkvenog uređenja, gdje također nije došlo do homogenizacije društvenog sastava.⁴⁰ Tek za petoricu kandidata za zagrebačku prebendu u provizijama pape Bonifacija IX. nalazimo nedvojbenu potvrdu o plemićkom statusu. Riječ je o Amadeu Ivanovu *de Mrarnicha (de Sokochina)*, Grguru Pavlovu iz Ravena, Ivanu Ladislavljevu *de Korokna*, Jakovu Ivanovu *de Voychisli* i Ivanu Tominu. Njihovo plemićko podrijetlo definitivno potvrđuje papin

³⁷ Usp. Jadranka NERALIĆ, »... tibi qui ut asseris, de nobili genere ex utroque parente procreatus existis, auctoritate presentium indulgemus... Plemstvo i crkvena karijera u papinskim dokumentima 15. stoljeća«, u: *Izabrane teme iz hrvatske povijesti. Zbornik radova* (ur. Suzana MILJAN – Marko JERKOVIĆ), Biblioteka Dies historiae, knj. 2, Zagreb, 2007., str. 155-156.

³⁸ Usp. D. LEPINE, *A Brotherhood of Canons*, str. 41. Ilustrativno o obiteljskim strategijama na primjer u kasnosrednjovjekovnoj Veneciji vidi u: Giuseppe del TORRE, »Carriera politica e benefici ecclesiastici in una famiglia veneziana del primo '500: Zaccaria e Lorenzo Gabriel«, u: *Per Marino Berengo. Studi degli allievi*, Milano, 2000., str. 159-181. O strategijama rimske obitelji Colonna prilikom popunjavanja kaptolskih mjesta u bazilikama sv. Ivan Lateranski i sv. Marija Maggiore vidi u: A. REHBERG, *Die Kanoniker von S. Giovanni in Laterano und S. Maria Maggiore*, naročito str. 94-134.

³⁹ U engleskim katedralnim kaptolima osim iz redova plemstva jedan manji dio kanonika podrijetlom je bio iz najnižih društvenih slojeva. Usp. D. LEPINE, *A Brotherhood of Canons*, str. 41-55.

⁴⁰ Usp. László KOSZTA, »Conclusions drawn from the Prosopographic Analysis of the Canons belonging to the Cathedral Chapters of Medieval Hungary (1200-1350)«, u: *Carreiras Eclesiásticas no Occidente Cristão (séc XII-XIV). Ecclesiastical Carrers in Western Christianity (12th-14th c.)*, Lisabon, 2007., str. 22.

navod u provizijama koji kazuje da je klerik *de nobili genere procreatus* ili *ex utroque parente de nobili genere procreatus*. Na temelju imenskog pridjevka još za jednoga (Petar Galov iz ugarske plemićke obitelji Seč)⁴¹ saznajemo da je bio plemić. Budući da je društveni status mogao donijeti određenu prednost u stjecanju crkvenih nadarbina,⁴² po svemu sudeći je plemićko podrijetlo navedene petorice u provizijama istaknuto upravo u kontekstu nastojanja dodatnog osiguranja i osnaženja rezervacije kanoničkog mjesta. Ali premda klauzula kojom su provizije isticale plemićko podrijetlo kandidata sugerira kako su oni mogli imati određenu prednost u natjecanju za prebendu, pripadnici plemstva nikako nisu imali ekskluzivno pravo na stjecanje provizije. Podrijetlo, naime, ostalih kandidata pokazuje šarolikost, kao i uključenost gradskog stanovništva u natjecanje za prebendu. Četvorica su potekla iz slobodnih kraljevskih gradova, gdje je dominirala trgovačko-obrtnička društvena komponenta, dvojica su bila iz Križevaca, te po jedan iz Varaždina i Gradeca. Osim njih, jedan je bio iz trgovišta Čiče. Nadalje, među kandidatima nalazimo i jednog klerika podrijetlom iz Graza i jednoga podrijetlom iz Ferrare. Heterogenost sastava natjecatelja vidljiva je i na temelju podataka o pripadnosti s obzirom na dijecezansko uređenje. Desetorica se navode kao klerici Zagrebačke biskupije, što znači da se velika većina kandidata natjecala za katedralni kanonikat svoje matične biskupije. No s druge strane, provizije donose i podatke o natjecateljima za zagrebačku prebendu iz drugih biskupija ugarskoga crkvenog uređenja, ali i iz zapadnoeuropskih biskupija. Dvojica se, naime, navode kao klerici Pečuške biskupije, a po jedan kao klerik iz Vesprenske biskupije, francuske biskupije Elne i Salzburške nadbiskupije. Očito je, dakle, da kao i u slučaju s društvenim podrijetlom, nije bilo ekskluziviteta u natjecanju za prebende ni s obzirom na crkvenu pripadnost ni na geografsko podrijetlo. To se možda i ponajbolje vidi u slučaju Ladislava Bartolomejevog. On je podrijetlom bio iz Ferrare, tonzuru je stekao u Vesprenskoj biskupiji, a 1389. godine natjecao se za zagrebački kanonikat.⁴³

Uočljivo je i da je među kandidatima plemićkog statusa bilo razlika u društvenom položaju, što svjedoči o tome da čak i unutar plemstva najviši sloj nije zahtijevao isključivo pravo popunjavanja korskih mjesta. Na to ukazuje slučaj kanonika Grgura Pavlovog, koji je 1389. godine stekao rezervaciju za dostojanstveničko mjesto u Zagrebačkom kaptolu.⁴⁴ U vrijeme stjecanja rezervacije za neko od najviših mjesta u kaptolu Grgur Pavlov bio je pripadnik skupine »pravih« plemića (*veri nobiles*), no samo nekoliko godina ranije njegova se obitelj nije mogla pohvaliti tim statusom. Grgurova je obitelj, naime, bila iz Ravena

⁴¹ Usp. Pál ENGEL, *Középkori Magyar genealógia [Srednjovjekovna ugarska genealogija]*, Budapest, 2001. (CD-ROM izdanje): pojam: »Baksa rokonsága. 10. tábla: Szécsi (Gálszécsi)«. Taj će klerik jedini od promatrane skupine kasnije postati i biskupom. On je, naime, imenovan krbavskim biskupom 7. listopada 1418. godine, a na toj je časti ostao do smrti 8. veljače 1429. godine. Usp. HC I, str. 208; Mile BOGOVIĆ, »Veze zagrebačke i senjsko-modruške biskupije«, u: Antun ŠKVORČEVIĆ (ur.) *Zagrebačka biskupija i Zagreb 1094.-1994.: zbornik u čast kardinala Franje Kuharića*, Zagreb, 1995., str. 287; Pál ENGEL, *Magyarország világi archontológiája 1301.-1457.* [Svjetovna arhontologija Ugarske 1301.-1457.], Budimpešta, 2001. (CD-ROM izdanje), II. dio: pojam »Szécsi Péter«.

⁴² Jadranka Neralić navodi da su prednost u stjecanju nadarbine imali ponajprije kandidati s akademskim stupnjem obrazovanja, članovi viših društvenih slojeva (plemići), djelatnici papinskog i kardinalskih domačinstava te službenici pojedinih administrativnih kurijalnih ureda. Usp. J. NERALIĆ, »tibi, qui ut asseris«, str. 159.

⁴³ Usp. MVH I/3, dok. 54., str. 45-46.

⁴⁴ Usp. MVH I/3, dok. 6., str. 11-12.

u Križevačkoj županiji te je pripadala skupini nižeg plemstva gradokmetškog staleža (*iobagiones castri*).⁴⁵ Tek su 1387. godine kralj Sigismund i kraljica Marija obitelj uzdigli u rang »pravih plemića« i kraljevih servijentata (*de iobagionatu castri eximendo in veros nobiles et servientes regni*).⁴⁶ No ono što je u ovoj ispravi od posebne važnosti jest podatak koji kazuje da je Grgur Pavlov još prije uzdignuća obitelji u rang »pravih plemića« bio posjednik zagrebačkog kanonikata, odnosno, bez obzira na to što nije bio član neke od najuglednijih plemićkih obitelji, pripadao je zagrebačkome kanoničkom društvu.

Razloge tomu da se u Zagrebačkom kaptolu, kao i na širem području ugarskoga crkvenog uređenja, najviši slojevi plemstva nisu nametnuli kao ekskluzivni posjednici prebende valja tražiti ponajprije u sljedećem: kaptoli nisu imali izravan utjecaj na izbor biskupa; prepošti i ostali kanonici nisu bili uključeni u politiku na najvišoj razini; i ono što je najvažnije, princip nasljeđivanja plemstva Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva nije bio ograničen na jednog potomka, nego je obiteljsko bogatstvo bilo dostupno svim nasljednicima.⁴⁷ Na području, naime, pod krunom sv. Stjepana nisu vrijedili principi primogeniture i ekskluziviteta u nasljeđivanju obiteljskih dobara, što znači da posjede nakon smrti oca nije nasljeđivao prvorodeni sin ili pak jedan sin, nego svi sinovi.⁴⁸ Princip diobe među svim sinovima u sklopu kojega svaki muški potomak dobiva jednak dio posjeda već je do 13. stoljeća postao uobičajen među plemićkim rodovima Hrvatsko-Ugarskog Kraljevstva,⁴⁹ te upravo iz toga razloga mlađi sinovi pojedinih plemićkih obitelji nisu morali svoju sreću i karijeru tražiti kao svećenici, što je ne-

⁴⁵ Kada, naime, govorimo o plemstvu Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva, onda s jedne strane imamo na umu tzv. »prave« plemiće (*veri nobiles*), a s druge strane »uvjetno« ili »kondicionalno« niže plemstvo. Razdjelnica njihova statusa bila je povezana uz posjedovanje zemlje. Naime, »pravi« je plemić posjed mogao steći nasljeđivanjem i kraljevim darovanjem. Kralj je u tom slučaju davao zemlju bez definiranja jasnih uvjeta posjedovanja i nije zauzvrat tražio službu, nego je posjede dodjeljivao kao nagradu plemićevoj pomoći ili odanosti. S druge strane, zemljoposjednik koji je držao posjed pod određenim uvjetima (najčešće se to odnosilo na vojnu obvezu) nije mogao biti smatran pravim plemićem. Takav je plemić smatran »uvjetnim« plemićem i nazivan je *nobilis iobagio*, *nobilis exercituans* ili *nobilis praedialis*. Više o društvenoj skupini *iobagiones castri* i skupini »uvjetnoga plemstva« vidi u: Martyn RADY, *Nobility, Land and Service in Medieval Hungary*, London, 2000., str. 44. i 79-85. O procesu oblikovanja društva i društvenih skupina u Ugarsko-Hrvatskom Kraljevstvu tijekom 14. stoljeća opširnije vidi u: Pál ENGEL, »The Age of the Angevines, 1301-1382«, u: Peter F. SUGAR – Péter HANÁK – Tibor FRANK (ur.), *A History of Hungary*, Bloomington – Indianapolis, 1990., str. 34-53.; i: *ISTI, The Realm of St Stephen. A History of Medieval Hungary, 895-1526*, London – New York, 2001., str. 174-186. O nižem plemstvu s područja Križevačke županije (iz okruga Rovišće) u novijoj literaturi vidi i: Gábor SZEBERÉNYI, »Plemići, predijalci i iobagiones castri Rovišća u 13. i 14. stoljeću«, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, vol. 30 (2012.), str. 31-55.

⁴⁶ Usp. CD XVII, Zagreb, 1981., dok. 54., str. 72.

⁴⁷ Usp. L. KOSZTA, »Conclusions drawn from the Prosopographic Analysis«, str. 26.

⁴⁸ Čak su i kćeri morale biti namirene s takozvanom »djevojačkom četvrtinom« (*quarta puellaris*). *Quarta* je morala biti isplaćena kćeri u novcu ili naravi, a ne u zemlji (mada je bilo kršenja te norme) i nije iznosila više od 25% procijenjene vrijednosti posjeda. Više vidi u: M. RADY, *Nobility, land and service*, str. 103-107; Peter BANYÓ, *The Filial Quarter – Inheritance of Noblewomen in Medieval Hungary* (magistarski rad izrađen na Central European University, Budapest, 1999. O problematici djevojačke četvrtine u hrvatskoj historiografiji vidi u: Magdalena APOSTOLOVA MARŠAVELSKI, »*Quarta puellaris* po običajnom pravu Turopolja (13.-16. stoljeće)«, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 42/2 (1992.), str. 141-149; Marija KARBIĆ, »Heiratsstrategien des Kleinadels von Turopolje (Slawonien) im Späten Mittelalter«, *East Central Europe*, 29/1-2 (2002.), str. 167-176; Suzana MILJAN, »*Quarta puellaris* prema slučaju Skoplastike Jurjeve iz Mlake«, *Lucius – Zbornik radova Društva studenata povijesti »Ivan Lučić-Lucius«*, 8-9 (2006.), str. 141-148.

⁴⁹ Usp. M. RADY, *Nobility, land and service*, str. 45-48.

rijetko bio slučaj u zapadnoeuropskim društvima.⁵⁰ Preferiranje jednog sina, najčešće prvo-rođenoga, bila je uobičajena strategija nasljeđivanja posjeda zapadnoeuropske aristokratske obitelji. S druge pak strane, dobivši svoj dio posjeda, ugarski i slavonski plemići mogli su gospodarski i društveno napredovati, zbog čega im je crkvena karijera često bila nešto manje primamljiva, nego zapadnoeuropskom plemiću. Upravo iz tih razloga ne čudi što plemićko podrijetlo, baš kao i u drugim kaptolima ugarskoga crkvenog uređenja nije bilo preduvjet stjecanja provizije za katedralni kanonikat Zagrebačkog kaptola i što ni samo plemstvo na tome području nije inzistiralo na stvaranju zasebne prebende koja bi bila nasljedna i rezervirana za članove pojedine plemićke obitelji.⁵¹

Osim toga, od kandidata se prilikom stjecanja provizije nije očekivalo da budu zaređeni u najviši svećenički red. Crkveni sabor u Vienneu 1311. godine odredio je kako kanonici moraju biti posvećeni tek u najniži od triju viših redova.⁵² I statutarne odredbe Zagrebačkog kaptola iz 1334. i 1354. godine također svjedoče da su u kaptolskom koru sjedili oni kanonici koji su bili zaređeni, i to u svećenički, ali i u đakonski i subđakonski red.⁵³ U provizijama pape Bonifacija IX. nalazimo potvrdu nastojanja da se dosljedno provodi sinodalna uredba o subđakonskom zaređenju. O tome svjedoči slučaj iz 1391. godine. Tada je papa naložio svojem kapelanu Ivanu de Dulmenu, koji je obnašao i dužnost istražitelja Rimske kurije (*auditor causarum palatii apostolici*), da istraži optužbu koja je teretila kalničkog arhidakona Ivana Krispa za ubojstvo laika Pavla (drugim imenom Benedikt). Ukoliko bi se pokazalo da je Ivan Krisp doista učinio takav zločin, bio bi ekskomuniciran i udaljen s časti kanonika i arhidakona. U tom bi slučaju ispražnjene kaptolske časti pripale Franji *Ceruarie*, kleriku iz francuske biskupije Elne. Početkom zadnjeg desetljeća 14. stoljeća on je bio zaposlen u Rimskoj kuriji kao »pisar i korektor« pisama u kurijalnom uredu Apostolske penitencijerije. Pritom je držao rezervaciju kanonikata i prebende te dostojanstveničkog mjesta u metropolitanskoj crkvi u Bordeauxu. Franjo, međutim, nije bio zaređen u subđakona, pa je papa izričito zatražio da se u slučaju preuzimanja zagrebačkog kanonikata i kalničkog arhidakonata taj francuski klerik zaredi u najniži od triju viših sve-

⁵⁰ Usp. Jörg PELTZER, *Canon Law, Careers and Conquest. Episcopal Elections in Normandy and Greater Anjou c. 1140-c. 1230*, Cambridge, 2008., str. 217-235. Ilustrativan je citat sa str. 217: »The structure of the aristocratic family of the twelfth and early thirteenth centuries was mainly shaped by inheritance patterns. These patterns were far from uniform in north-western France, but they shared an emphasis on the eldest son as successor to his father's patrimony. Younger sons were not left out in the cold, for customary law allowed and to a certain extent prescribed provisions for them, but the adequacy of their share depended very much on the extent of the family's resources. As a consequence, a goodly number of the younger sons of aristocratic families may have had to be content with a relatively small inheritance or the maintenance provided by their eldest brother. If they wanted to increase their wealth and to build up a proper lordship, they had to turn elsewhere.«

⁵¹ Usp. L. KOSZTA, »Conclusions drawn from the Prosopographic Analysis«, str. 22.

⁵² Usp. Tamás FEDELES, »Crkvene veze između Pečuha i Zagreba«, u: *Etnografija Hrvata u Mađarskoj*, 2004. str. 142-143. Detaljno o crkvenom saboru u Vienneu i potvrdama odredaba iste godine vidi u: Joannes Dominicus MANSI, *Sacrorum conciliorum nova, et amplissima collectio*, sv. 25, Venezia, 1782., str. 367-514.

⁵³ Usp. MHEZ II, str. 65-66. U historiografiji o Zagrebačkom kaptolu na tu se statutaru regulaciju, pomalo s čuđenjem, referirao Ljudevit Ivančan: »Prema ovoj se ustanovi vidi [Ivančan misli na statutaru uredbu o zaređenju, op. a.], da su mladi kanonici starijima morali asistirati, te da u starije doba nije ni bilo potrebno, da svi kanonici budu presbiteri. Nisam prije toga znao, te mi se nerazumljivo činilo, kako da su u prijašnje doba malodobnici postajali zagrebački kanonici, i kako je bilo moguće, da su neki kanonici više godina već u kaptolu bili, te su ih biskupi kažnjavali, radi toga što nisu još bili zaređeni u presbiteru. ... Imade dapače slučajeva, da su kadkada malodobni kanonici postajali arhidakoni. Osim toga bilo je slučajeva, da kanonici nisu ni bili presbiteri«, LJ. IVANČAN, »Zagrebački kaptol«, str. 13.

tih redova.⁵⁴ Prema tomu, očito je da sam čin stjecanja papine provizije nije bio uvjetovan postignutim stupnjem zaređenja. Po svemu sudeći, ređenje u subđakonski red Rimski je kurija tražila tek pred neposrednu realizaciju provizije. Sve dok nisu bili stvoreni potrebni preduvjeti za ulazak kandidata u kaptolski kor, kandidatima je u natjecanju za željenu prebendu bilo dovoljno biti pripadnikom klerikalne zajednice. Na to upućuju i ostale papine provizije kandidatima za Zagrebački kaptol. Tako je, na primjer, Martin Ivanov 1402. godine kao *clericus* Zagrebačke biskupije primio proviziju za crkvenu nadarbinu, uključujući zagrebački kanonikat,⁵⁵ a Martin Urbanov je naredne godine, također kao klerik iste dijeceze, primio rezervaciju za bilo koju nadarbinu u biskupiji.⁵⁶ No primitak provizije u svojstvu klerika i naknadno zaređenje u više redove nije bilo pravilo. U provizijama se za petoricu navodi konkretan podatak da su bili zaređeni u svećenika. Tako je, na primjer, Ivan Dionizijev 1389. godine već kao zaređeni svećenik stekao rezervaciju pape Bonifacija IX. za kanonikat s prebendom u Zagrebačkom kaptolu,⁵⁷ a u istome je stupnju zaređenja i Pavao Petrov stekao izravnu papinu proviziju 1400. godine.⁵⁸

Premda provizije bilježe tek petoricu kandidata zaređenih u svećenike, kanonička je zajednica po svemu sudeći krajem 14. stoljeća sve više inzistirala na svećeničkom ređenju onih članova koji su stekli stvarni posjed nad prebendom. To je pogotovo vrijedilo za one kanonike koji su preuzeli dušobrižničke obveze jer je u slučaju dušobrižničkih nadarbina vrijedio kanonski propis koji je predviđao oduzimanje crkvene časti onima koji se u roku od jedne godine od njezina stjecanja ne zarede u svećenika.⁵⁹ Na trendove povezane uz svećeničko ređenje u Zagrebačkom kaptolu ukazuje nam jedan vrlo zanimljiv dokument iz korpusa građe nastale na području Zagrebačke biskupije. Riječ je o ispravi iz 1396. godine koja svjedoči da je Ivan iz Sijene, generalni vikar zagrebačkog biskupa Ivana Šipušskog nastupio kao arbitar u sporu između zagrebačkog prepošta Ladislava (1391. – 1399.) i njegova kaptola oko posjeda Blaguša. Taj je posjed pripadao zajedničkoj kaptolskoj menzi, a spor je izbio nakon što ga je prepošt pokušao pripojiti svojem osobnom vlasništvu.⁶⁰ Generalni vikar Ivan iz Sijene je, nakon provedene istrage, posjed dosudio kaptolu, a prepoštu Ladislavu odredio je »vječnu šutnju« glade toga spora.⁶¹ Isprava je od iznimne

⁵⁴ Usp. CD XVII, dok. 264., str. 360-362.

⁵⁵ Usp. MHEZ V, dok. 149., str. 166-167.

⁵⁶ Usp. MHEZ V, dok. 165., str. 193-194.

⁵⁷ Usp. MVH I/3, dok. 4., str. 8-10.

⁵⁸ Usp. MHEZ V, dok. 100., str. 113.

⁵⁹ Usp. J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 340.

⁶⁰ Zemlja *Cassina cum Blagussa* (sjeveroistočno od Vugrovca, na području Kašine) izvorno je u 13. stoljeću pripadala prepoštu Zagrebačkog kaptola Cirijsku i njegovoj braći. Oni su 1217. godine posjed stavili pod jurisdikciju i zaštitu Zagrebačke crkve te su se odrekli tamošnje marturine u korist Kaptola. Ta se crkvena institucija obvezala da Cirijsku i njegovim nasljednicima nikada neće oduzeti posjed, međutim već 1269. godine on dolazi u puno vlasništvo Zagrebačkog kaptola, koji je Cirijskim rođacima i nasljednicima platio naknadu. Ne treba isključiti mogućnost da su prihode sela Prepuštovec, koje je po svemu sudeći ležalo unutar posjeda *Cassina cum Blagussa*, uživali baš čelnici Kaptola, prepošti. Usp. Radovan GAJER, »Posjedi Zagrebačkog kaptola oko Zagreba u prvoj polovici 14. st.«, *Radovi. Sveučilište u Zagrebu – Institut za hrvatsku povijest*, 11 (1978.), str. 51. O prepoštu Ladislavu vidi biografske podatke u: LJ. IVANČAN, *Podaci o zagrebačkim kanonicima*, str. 122.-125.

⁶¹ Usp. MHEZ V, dok. 22., str. 27-31. Na str. 29 u ispravi je ilustrativno: ... *ipsique domino Ladizlao preposito occasione et pretextu dicte sue prepositure nullum ius quod ipsam possessionem competisset et competere, et ipsi deinceps perpetuum silencium de et super adquisicione eiusdem possessionis Blagussa imponendum fore...*

važnosti jer se u njoj na jednome mjestu taksativno navodi čak dvadeset i devet imena kaptolskih članova, od kojih su njih dvadeset četvorica posjedovala kanonikat, a petorica su bili prebendari. O stupnju zaređenja prepošta, kantora, kustosa, osmorice arhiđakona i petorice prebendara, koji se navode u ispravi, nažalost ne doznajemo ništa, ali je posebno znakovito to što uz imena svih trinaest jednostavnih kanonika stoji atribucija *presbyter*, što znači da su bili zaređeni u svećenika.

Kanonsko je pravo reguliralo i životnu dob u kojoj su kandidati za kaptolske časti smjeli preuzeti posjed svoje prebende. Klerik je za stjecanje subdakonskog reda morao napuniti osamnaest godina, a to konkretno znači da je stvarni ulazak u kaptolski kor bio omogućen samo osamnaestogodišnjacima i, naravno, starijima. Njima, međutim, nije bilo dozvoljeno posjedovati dušobrižničke kanonikate. Nadarbine *cum cura* smjeli su steći samo prezbiteri koji su napunili dvadeset i pet ili više godina.⁶² U tome je smislu važno promotriti primjer iz 1393. godine, koji odudara od toga propisa. Riječ je o slučaju Jakova Ivanovog *de Voychisli*, klerika iz Pečuške biskupije koji je od pape Bonifacija IX. dobio zagrebačko kanoničko mjesto ispražnjeno smrću Henrika Petrovog izvan Rimske kurije. U proviziji je, međutim, zabilježeno i da je klerik Jakov Ivanov u vrijeme primitka provizije imao samo dvanaest godina.⁶³ Budući da je taj klerik podijetlom bio iz plemićke obitelji, može se pretpostaviti da je njegova kandidatura bila pokušaj obiteljske strategije oko zbrinjavanja mladih članova. U tome je slučaju još samo bilo potrebno steći papinu dispencijaciju *de defectu aetatis*,⁶⁴ koja bi uklonila svaku sumnju oko pravovaljanosti Jakovljeve kandidature. Ono što je međutim indikativno, jest činjenica da je to ujedno i jedina provizija za zagrebački kanonikat iz vremena pape Bonifacija IX. koja svjedoči o konkretnoj životnoj dobi kandidata. Ona je vjerojatno zabilježena baš zato što je riječ o atipičnom slučaju, odnosno kandidatu koji nije stekao ni približnu kanonsku dob za preuzimanje kanonikata. Ukoliko je ta pretpostavka točna, opravdano se može zaključiti da Rimska kurija nije imala potrebu bilježiti dob kandidata, ukoliko su oni, što se toga tiče, ispunjavali potrebne kanonske propise. Stoga se može pretpostaviti da najveći broj kandidata za zagrebačku prebendu prilikom zahtjeva za provizijom nije kršio kanonske odredbe o životnoj dobi potrebnoj za stjecanje onoga tipa kanonikata za koji se natjecao (dušobrižnički ili sinekuralni).

Za razliku od ređenja barem u subdakonski red koje je trebalo uslijediti neposredno pred ulazak u kor, u razdoblju 14. – 15. stoljeća akademske titule nisu bile neophodne ni nakon stvarnog preuzimanja kanonikata i općenito crkvenih nadarbina.⁶⁵ U promatranim provizijama pape Bonifacija IX. samo o jednome kandidatu saznajemo da je bio pravni

⁶² Usp. Sabine WEISS, *Kurie und Ortskirche. Die Beziehungen zwischen Salzburg und dem päpstlichen Hof unter Martin V. (1417-1431)*, Tübingen, 1994., str. 270. Više vidi u: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 339-346.

⁶³ Usp. MVH I/3, dok. 242., str. 215-216.

⁶⁴ Usp. J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 336-337. O dispencijama za kanonske nepravilnosti općenito u srednjem vijeku vidi više u radovima (njih ukupno šesnaest, uz uvod urednika) objavljenima u zborniku: Ludwig SCHMUGGE (ur.), *Illegitimität im Spätmittelalter*, München, 1994.

⁶⁵ Studij je u 14. i 15. stoljeću bio preduvjet samo za stjecanje nekih propovjedničkih služba, a ne i za katedralne kanonikate. Usp. J. NERALIĆ, »tibi qui ut asseris«, str. 156. Na to da studij nije bio preduvjet stjecanja kanonikata, potvrđuje slučaj Dubrovnik, odnosno njegovih studenata prava. Naime, za dvjestogodišnje razdoblje 14. – 15. stoljeća može se pronaći tek desetoricu kanonika koji su se opredijelili za studij prava. Usp. Nella LONZA, »Dubrovački studenti prava u kasnom srednjem vijeku«, *Anali Dubrovnika*, 48 (2010.), str. 36.

prvostupnik (*baccalaureus in legibus*) – riječ je o spomenutom kleriku po imenu Franjo *Ceruarie*, koji je 1391. bio kandidat za zagrebački kanonikat i komarnički arhiđakonat. Zbog toga, međutim, ne treba donositi zaključke kako u Zagrebačkom kaptolu u tome razdoblju nije bilo sveučilišno obrazovanih kanonika. Sveučilišne matice i drugi izvori iz 14. stoljeća daju podatke, doduše, o samo dvanaest zagrebačkih kanonika koji su studirali na europskim sveučilištima, no to jasno pokazuje kako je određen kontakt s najvišim intelektualnim institucijama ipak postojao.⁶⁶

No, kandidati su za obavljanje kanoničke službe morali posjedovati određena znanja iz latinskog jezika i pjevanja. Provizije iz vremena pape Bonifacija IX. pokazuju da je Rimski kurija brinula o tome da kanonikate steknu oni kandidati koji su u potpunosti podobni obavljati kanoničku službu. Na to, na primjer, ukazuju dvije provizije iz 1389. godine. Tada je papa proviziju za zagrebački kanonikat dodijelio Ladislavu Bartolomejevu iz Ferrare,⁶⁷ dok je Stjepanu Jurjevu izdao proviziju za dostojanstveničko mjesto u Zagrebačkom kaptolu.⁶⁸ U obje je provizije papa izrijekom zatražio da kandidati prije stvarnog uvođenja u posjed kanonikata i dostojanstveničkog mjesta obave ispit podobnosti, takozvani *examen idoneitatis*. Riječ je o ispitu kojim je kandidat morao pokazati i dokazati praktične, intelektualne i moralne sposobnosti za obavljanje dodijeljene crkvene službe i koji se polagao ili u samoj Kuriji ili pred lokalnim biskupom. Testiranje kandidata podrazumijevalo je ispit iz čitanja, prevodenja s latinskog na »domaći« jezic, iz upotrebe latinskog jezika u razgovoru i pjevanja.⁶⁹ U tome je kontekstu uspjeh svakog pojedinca dobrim dijelom ovisio o školskom sustavu pojedine biskupije. Sam vrh Katoličke crkve već je krajem 12. i početkom 13. stoljeća nastojao unaprijediti dijecezanske školske sustave i omogućiti bolju pripremu budućim klericima za obavljanje pastoralnih obveza. Treći lateranski sabor 1179. godine i Četvrti lateranski sabor 1215. godine inzistirali su na tome da se svaka katedralna crkva pobrine za školovanje klerika.⁷⁰ Mladići iz Zagrebačke dijeceze imali su mogućnost steći potrebne osnovne gramatičke i pjevačke vještine u zagrebačkoj katedralnoj školi koja je definitivno postojala početkom 14. stoljeća, kada ju je temeljito reformirao biskup Augustin Kažotić (1303. – 1322.).⁷¹ Na čelu zagrebačke

⁶⁶ Među članovima Zagrebačkog kaptola koji su se odvažili na sveučilišni pothvat u 14. stoljeću petorica su se obrazovala u Beču, sveučilištu osnovanom 1365. godine, a još jedan je studirao u Beču da bi kasnije studij nastavio u Padovi. Osim njega, u Padovi su se obrazovala četvorica kanonika. Podatke o zagrebačkim kanonicima na Bečkom sveučilištu nalazimo u: Franz GALL-Willy SZAIVERT, *Die Matrikel der Universität Wien*, sv. 1, Graz – Wien – Köln, 1956. Podatke o padovanskim studentima: Endre VERESS, *A páduai egyetem magyarországi tanulóinak anyakönyve és iratai*, Budapest, 1915. (*Matricula et Acta Hungarorum in Universitatibus Italiae Studentium*, sv. 1, Padova, 1264.-1864., *Fontes rerum Hungaricarum*, tomus. I.). U literaturi: Mirko Dražen GRMEK, »Hrvati i sveučilište u Padovi«, *Ljetopis Jugoslavenske akademije*, knj. 62., Zagreb, 1957., str. 334-374. Osim toga, treba reći da u diplomatskoj građi nalazimo i podatke o još petorici sveučilišno obrazovanih kanonika, među kojima su četiri pravnik i jedan koji je tek namjeravao poći na studij ali, nažalost, ne saznajemo gdje su se školovali.

⁶⁷ Usp. MVH I/3, dok. 54., str. 45-46.

⁶⁸ Usp. MVH I/3, dok. 9. str. 16.

⁶⁹ Usp. J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 151-152.

⁷⁰ O odlukama Trećeg i Četvrtog lateranskog sabora koje su se ticale školstva vidi: J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum*, sv. 22., Venezia, 1778., str. 227. (članak XVIII.: *Ut praelati provideant magistris scholarum necessaria*); i str. 999. (članak XI.: *De magistris scholasticis*).

⁷¹ Više o tomu vidi u: Lelja DOBRONIĆ, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, Zagreb, 1991., str. 140; F. ŠANJEK, *Kršćanstvo na hrvatskom prostoru*, str. 229-235; *ISTI*, »Bl. Augustin Kažotić (oko 1260./65.-3. kolovoza

katedralne škole bio je lektor, kojemu je pomagao zamjenik *sublector*. Lektoru je sukladno odredbama Četvrtoga lateranskog sabora Kaptol radi učiteljskog posla namijenio jednu kanoničku prebendu u žitu i vinu izdvojenu iz zajedničkih kanoničkih primanja.⁷² Katedralna je škola obrazovala mladiće predviđene za svećenički *ordo*, ali i laike svih društvenih slojeva. Osim toga, zanimljivo je i da Statuti kazuju kako su učenici katedralne škole mogli biti i kanonici i prebendari, te njihovi nećaci, kao i općenito svi oni učenici koje je uzdržavao kaptol, a koji su redovito prisustvovali bogoslužju.⁷³ Prema tomu, s jedne je strane vidljivo da su svi klerici u Zagrebačkoj biskupiji definitivno imali referentnu obrazovnu ustanovu u kojoj su mogli steći osnovno obrazovanje potrebno za buduću svećeničku službu. S druge pak strane, vidljivo je i da su već instalirani kanonici također imali mogućnost pohađanja katedralne škole, što je objašnjivo dvama argumentima – dio ih je vjerojatno stekao kanonikat bez prethodnog polaganja ispita podobnosti, dobivši za to predviđenu papinu dispencijaciju,⁷⁴ dok je drugi dio kanonika vjerojatno želio obnoviti svoja ranije stečena znanja. Priprema za test podobnosti ili pak obnova znanja u katedralnoj školi počivala je na učenju osnova iz disciplina trivija, ponajprije gramatike i logike,⁷⁵ kao i razvijanju pjevačkih sposobnosti. Statuti izričito napominju da se nastava održava u dane koji nisu rezervirani za pjevanje jer su učenici osim gramatičke, stjecali poduku u glazbenoj umjetnosti. Stoga su u obrazovanju mladih klerika sudjelovali kantor i njegov pomoćnik *succentor*.⁷⁶ Prema tomu, skupina kandidata za zagrebačku prebendu podijeljena iz Zagrebačke biskupije u katedralnoj je školi imala vrlo solidnu osnovu za polaganje ispita podobnosti. U kojoj su je pak mjeri iskoristili, nedvojbeno je ovisilo o kandidatovu trudu i upornosti te njegovim individualnim sposobnostima i intelektualnim vještinama.

Kumulacija nadarbina, načini uživanja prebende, kompatibilnost, prihodi

Promatrane provizije pape Bonifacija IX. nadalje otkrivaju trendove povezane uz kumulaciju kanonikata, načine uživanja prebende i prihode. Prije svega, jasno je da nisu svi kandidati kanili uživati zagrebačku prebendu na isti način. Od trideset i jednog kandidata,

1323.)«, u: Augustin KAŽOTIĆ, *Bogoslovni spisi: Rasprava o pitanjima krštenja slika i drugim oblicima praznovjerja (1320.)*; *O imetku Kristovu i (njegovih) učenika ili apostola i o njegovoj uporabi (1321./22.)* (pripr.: Franjo ŠANJEK), Zagreb, 2007., str. 14-20.

⁷² Vidi u Statutima Zagrebačkog kaptola: MHEZ II, str. 77-78.

⁷³ Usp. MHEZ II, str. 78.

⁷⁴ U slučaju nemogućnosti pristupanja testu podobnosti, kandidati za crkvene nadarbine imali su mogućnost zatražiti dispencijaciju, kojom bi bili oslobođeni takve obveze. Usp. J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 151.

⁷⁵ Usp. MHEZ II, str. 78-79; L. DOBRONIĆ, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, str. 140-141; F. ŠANJEK, »Bl. Augustin Kažotić«, str. 16-17; Franjo Emanuel HOŠKO, »Crkveno školstvo u Hrvata kroz vjekove«, *Napredak – časopis za pedagogijsku teoriju i praksu*, 144/3 (2003.), str. 351.

⁷⁶ Nastava iz glazbene umjetnosti podrazumijevala je pjevanje i učenje nota, a godišnje je pjevanju bilo posvećeno devedesetak dana, odnosno oko četvrtine čitave godine. Prema Statutima, nastava se iz pjevanja odvijala na sljedeće dane: osam dana prije Božića, osam dana prije Uskrsa, isključivši Cvjetnicu, Veliki četvrtak, Veliki petak i Veliku subotu, po dva dana prije blagdanâ Blažene Djevice Marije, Uzdignuća Sv. Križa, Sv. Ivana Krstitelja, Sv. Mihovila arhandela, Svih svetih, Sv. Petra i Pavla apostola, Sv. Stjepana kralja i Sv. Ladislava kralja, zatim na dane uoči lokalnih blagdana i sve subote jer se pripremalo za nedjelju. Vježbe pjevanja započinjale bi večernjom prethodnog dana, kad prvi put zazvoni zvono kao poziv na večernjicu. Osim toga, učenici su imali obvezu pismeno se pripremiti za predstojeći pjevački dan. Usp. MHEZ II, str. 82. Taj tekst prenosi i: L. DOBRONIĆ, *Biskupski i kaptolski Zagreb*, str. 141.

ukupno se šesnaest kandidata natjecalo samo za kanonikat Zagrebačkog kaptola, dok su se petnaestorica kandidata osim za zagrebački kanonikat natjecala, ili su pak od ranije posjedovala, još najmanje jednu crkvenu nadarbinu. Prema tomu, ukupno je čak 48,38% kandidata nastojalo posjedom nad dodatnim crkvenim nadarbinama poboljšati svoj materijalni status ili pak napredovati u karijeri. Geografska raspoređenost nadarbina koje su recipijenti papine provizije kumulirali uz zagrebački kanonikat ponajprije ukazuje kako se krajem 14. i početkom 15. stoljeća njihova crkvena mobilnost odvijala na prostoru omeđenom jurisdikcijskim granicama pod upravom dvojice ugarskih metropolita (ostrogonskoga i kaločko-bačkog). Od petnaest klerika koji su se osim za zagrebačku prebendu natjecali za još neku crkvenu čast, samo jedan je imao rezervaciju za nadarbinu izvan ugarskoga crkvenog uređenja. Riječ je o već više puta spomenutom kleriku Franji *Ceruarie*, koji je osim rezervacije zagrebačkog kanonikata i komarničkog arhidakonata imao rezervaciju kanonikata u metropolitanskom kaptolu u Bordeauxu. Svi ostali kandidati stekli su provizije za nadarbine crkvenih institucija koje su pripadale ugarskome crkvenom uređenju. Sveukupno gledano, njih četrnaestorica su osim zagrebačkog kanonikata kumulirali još dvadeset i osam nadarbina. To znači da su recipijenti provizije za zagrebačku prebendu u prosjeku kumulirali još dvije dodatne nadarbine na području ugarskoga crkvenog uređenja. Šest je kaptolskih časti kumulirano u kolegijalnom Čazmanskome kaptolu, tri u Pečuškom katedralnome kaptolu, dvije u metropolitanskom Bačkom kaptolu, dvije u katedralnome Vesprenskom, po dva u katedralnome Čanadskom i katedralnome Varadinskom, te po jedan u kolegijalnim kaptolima u Vespremu, Pečuhu, Budimu i Stolnom Biogradu.⁷⁷ Osim kaptolskih prebenda kumulirano je sedam župnih nadarbina. Kandidati za zagrebačku prebendu bili su krajnje pragmatični – najčešće su se natjecali za dodatne nadarbine u svojoj domaćoj Zagrebačkoj biskupiji ili pak u susjednim biskupijama. Čak je dvanaest nadarbina, šest kolegijalnih kaptolskih prebenda i šest župnih nadarbina, kumulirano u Zagrebačkoj biskupiji.⁷⁸ Pet kanonikata i jedna župna crkva (u Stolnom Biogradu) kumulirane su u susjednoj Vesprenskoj, a četiri kanonikata u susjednoj Pečuškoj biskupiji. Samo su tri kanonikata, dva u Čanadskoj i jedan u Varadinskoj biskupiji, kumulirana na, iz perspektive Zagreba, udaljenijim područjima.

A oni kandidati koji su kumulirali dodatne prebende i druge nadarbine pritom su svjesno ulazili u natjecanje za sinekuru. U srednjem vijeku postojala su dva osnovna načina uživanja prebende, i općenito crkvene nadarbine. Prvi je način bio uživanje nadarbine s dušobrižništvom, a drugi je bio sinekuralno, odnosno bez dušobrižništva. Vlasnici

⁷⁷ Detaljan popis i prostorni razmještaj katedralnih i kolegijalnih kaptola ugarskoga crkvenog uređenja u razdoblju razvijenoga i kasnoga srednjeg vijeka (14. i 15. stoljeća) vidi u: T. FEDELES, »Ausländer in den ungarischen Dom- und Stiftskapiteln«, str. 94-96 (autor u tablici donosi pregled kaptola po biskupijama).

⁷⁸ Kao kumulirane župne crkve navode se: crkva Svih svetih u Moravču (MVH I/3, dok. 282., str. 251-252); sv. Križa u Križevcima (MHEZ V, dok. 127., str. 138-139; MHEZ V, dok. 127., str. 138-139); sv. Martina u Toplici (MVH I/3, dok. 160., str. 133-134); župna crkva u Ivaniću (navedena bez titulara, MVH I/3, dok. 4., str. 8-10); Svih svetih u Nartu (MHEZ V, dok. 120., str. 134); sv. Ivana Krstitelja u Moravču (MHEZ V, dok. 132., 142-143). O župama Zagrebačke biskupije u srednjem vijeku vidi detaljnije u: Franjo RAČKI, »Popis župa zagrebačke biskupije 1334 i 1501 godine«, *Starine*, knj. 4 (1872.), str. 201-229; Josip BUTURAC, »Popis župa zagrebačke biskupije 1334. i 1501. godine«, *Starine JAZU*, knj. 59 (1984.), str. 43-96; Stjepan RAZUM, »Popis svećenika Zagrebačke biskupije iz 1501. godine«, *Tkalčić – godišnjak Društva za povjesnicu Zagrebačke nadbiskupije*, god. 7 (2003.), str. 291-446.

prebende s dušobrižništvom morali su rezidirati (stanovati i živjeti) u mjestu dodijeljene crkvene časti i obavljati dušobrižničke poslove, poput podjeljivanja sakramenata, liturgijskog slavlja, brige za vjerski život zajednice i sl. Sinekuralno uživanje nadarbine, s druge strane, podrazumijevalo je ubiranje prihoda u odsutnosti i bez obveze rezidiranja. Skupini dušobrižničkih nadarbina pripadale se župe i najviše časti u kaptolu, dok su jednostavni kanonikati, kao i manje nadarbine, poput oltara i kapela, pripadale skupini nadarbina koje su se mogle uživati kao sinekure.⁷⁹ Jednostavni kanonikati su, prema tome, osim zbog ugleda i materijalnih prednosti klericima bili privlačni upravo zbog mogućnosti uživanja prebende bez obveze dušobrižništva.⁸⁰ Kandidati koji su zagrebačku prebendu uživali sinekuralno kršili su i statutarne odredbe Zagrebačkog kaptola, jer šezdeset i šesta odredba prvog dijela Statuta Zagrebačkog kaptola jasno i nedvosmisleno predviđa uskraćivanje prihoda od prebende svim odsutnim kanonicima, odnosno članovima kaptola koji nisu rezidirali u kaptolu.⁸¹ No, mnogo više nego na statutarne odredbe kandidati za zagrebačku prebendu oslanjali su se na klauzulu u proviziji kojom je papa davao mogućnost klericima da nesmetano uživaju nadarbine bilo s dušobrižništvom ili sinekuralno. To je, na primjer, vidljivo u proviziji Mateju Dominikovu iz 1401. godine, kojom je papa tom kleriku iz Zagrebačke biskupije dodijelio rezervaciju bilo koje crkvene nadarbine u njegovoj matičnoj biskupiji, pritom jasno naznačivši da se on ima pravo natjecati za nadarbinu koja uključuje dušobrižništvo, ali i za sinekuru.⁸² Prema tomu, sama je kurijalna administracija provizijama otvarala mogućnost širem razvoju trenda uživanja prebenda u odsustvu, odnosno osiguravala je kanonsku valjanost svim zahtjevima klerika za posjedovanjem sinekura.

⁷⁹ Opširno o sinekurama u kanonskom pravu vidi u: J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 104-107. Nerezidiranje povezano s pluralitetom nadarbina ostalo je i do kraja 15. stoljeća učestala pojava kojom su se koristili ambiciozni svećenici. Jedan dobar primjer povezanosti sinekura i napredovanja u karijeri jest slučaj kardinala Francesca Gonzage (1444. – 1483.) podrijetlom iz vladajuće obitelji u Mantovi. On je i kao kardinal zadržao upravu nad biskupijom Mantove, nerezidirajući u njoj sve do svoje smrti. Iz korespondencije Francesca Gonzage s članovima svoje obitelji vidljivo je njegovo zauzimanje i obrana ideje o nerezidiranju u biskupiji. Zastupanjem takve ideje branila se, dakako, i vodeća pozicija obitelji Gonzaga jer se tim putem ostvarivala izravna kontrola nad crkvenim prilikama tamošnje biskupije. Čitav slučaj kardinala Francesca Gonzage s detaljnom raspravom o širim posljedicama njegove obrane ideje o nerezidiranju vidi u: David S. CHAMBERS, »A Defence of Non-Residence in the Later Fifteenth Century: Cardinal Francesco Gonzaga and the Mantuan Clergy«, *Journal of Ecclesiastical History*, vol. 36/br. 4 (1985.), str. 605-633.

⁸⁰ Usp. D. LEPINE, *A Brotherhood of Canons*, str. 18: »Canonries were highly sought after not only for their wealth and status but because they were deemed to be without cure of souls (except deaneries and archdeaconries) and could be held in plurality. This made them attractive to patrons as well as ambitious clerics; popes, cardinals, bishops, kings and lay aristocrats used them as rewards.«

⁸¹ Usp. MHEZ II, str. 63: *Sicut canonica testatur auctoritas, beneficia propter officia conceduntur. Cum ergo aliqui ex nobis residenciam in ecclesia, ad quam, ratione premissa, forcius astringuntur, non faciunt, sed suis agendis se occupant et per hoc cultus divinus minuitur; contra hoc, pro posse providere cupientes, statuimus, quod nulli canonico, quem iura non reputant pro presente, redditus vel proventus sui canonicatus ministrari de cetero permittantur, sed persone ipsius computatione non habita, redditus vel proventus, tempore sue absencie, occurrentes, pro comuni dispensentur; prout de aliis comunibus fieri consuevit, nisi forsitan aliqui ratione sui officii honesti et lucri, vel etiam pro suis factis propriis expediendis vel promovendis, infra paucos dies, pensata itineris quantitate et expeditionis qualitate, se absentent, vel de voluntate maioris partis nostri capituli, pro ulteriori tempore aliud contingat fieri in hac parte. Actum etc.*

⁸² Usp. MHEZ V, dok. 113., str. 124-125: *... si per diligentem examinationem eundem Matheum ad curatum beneficium obtinendum ydoneum esse repereris, cum cura vel sine cura, et si forsan ita esse non inveneris, dummodo ipsum alias post diligentem examinationem ad obtinendum beneficium sine cura ydoneum esse repereris...*

Pitanje sinekuralnog uživanja prebende bilo je usko povezano i s problemom kompatibilnosti. Skupini kompatibilnih nadarbina pripadale su one koje su se mogle držati kao sinekure. Drugoj su skupini pripadale nadarbine koje svećenici nisu mogli posjedovati istodobno, odnosno to su bile dušobrižničke nadarbine. Stav kanonskih stručnjaka i kurijalne administracije prema kompatibilnosti nadarbina jasno je formuliran već na općim crkvenim saborima krajem 12. i početkom 13. stoljeća. O tome svjedoči 29. kanon Četvrtoga lateranskog sabora iz 1215. godine. Ponavljajući odredbe Trećega lateranskog sabora iz 1179. godine, ovaj članak navodi da nitko ne smije djelovati protivno »svetim kanonima« i prihvatiti nekoliko crkvenih časti ili nekoliko župnih crkava.⁸³ No, društvena i crkvena stvarnost razvijenoga srednjeg vijeka utjecala je na modifikaciju stavova kanonskih stručnjaka i papa prema kompatibilnosti. Oni su u 14. stoljeću pokušavali kombiniranje nadarbina barem kontrolirati, ako ga već nisu mogli u potpunosti dokinuti. Administracija pape Bonifacija IX. pitanje kombiniranja nadarbina riješila je uredbom koja kazuje kako ni jedan klerik ne smije istodobno posjedovati više od dvije nekompatibilne nadarbine, ako prethodno nije zatražio papin oprost od nekompatibilnosti.⁸⁴ No, provizije izdane kandidatima za zagrebačku prebendu pokazuju i kako je kurijalna administracija nastojala ograničiti istodobno posjedovanja više dušobrižničkih časti, dok je s druge strane otvorila širok prostor kombiniranju kompatibilnih nadarbina. U tome smislu, uočava se kako su promatrani kandidati za zagrebačku prebendu kombinirali: dva ili tri jednostavna kanonikata; jednostavan kanonikat ili više njih s jednom župnom nadarbinom; jednostavan kanonikat, župnu crkvu i kustodiju; jednostavan kanonikat i dostojanstveničko mjesto; više jednostavnih kanonikata i dva dostojanstvenička mjesta; više jednostavnih kanonikata i jedan arhiđakonat; jednostavan kanonikat, dostojanstveničko mjesto i arhiđakonat. Vidljivo je da su kandidati za zagrebačku prebendu redovito kombinirali kompatibilne nadarbine, ali i u tome slučaju uglavnom su kombinirana dva, a najviše tri jednostavna kanonikata. Najčešća je, pak, bila kombinacija jednostavnih kanonikata ili jedne, a najviše dvije nekompatibilne časti, dok ni jedan kandidat nije istodobno posjedovao više od dvije nekompatibilne nadarbine. Rimska je kurija, naime, redovito od kandidata zahtijevala da napuste posjed jedne dušobrižničke nadarbine u slučaju da je klerik došao u priliku stvarno steći prihode više od dviju časti uz koje je bila povezana *cura animarum*. Papina je regulacija u ponekim slučajevima bila i stroža. Kada je Stjepan Andrijin, čazmanski kanonik i nartski župnik 1401. godine bio promoviran u zagrebačkog kanonika, smio je zadržati samo kanonikat Čazmanskog kaptola. Na župnu je nadarbinu morao rezignirati, što znači da nije smio zadržati čak ni jednu dušobrižničku nadarbinu.⁸⁵

⁸³ Nadalje stoji kako će, u slučaju nepoštivanja te odredbe, onaj koji primi nekoliko nadarbina, njih izgubiti, a onaj koji ih je dodijelio izgubiti će pravo kolacioniranja. Isti kanon predviđa (sada se radi o odredbama iz 1215.) oduzimanje nadarbina onim svećenicima koji bi uz svoju nadarbinu *cum cura animarum*, stekli također dušobrižničku crkvenu čast. Kanon nalaže i kako nitko ne smije imati nekoliko časti (*personatus*) u istoj crkvi, čak i ako one nisu vezane uz dušobrižništvo. Ustupak u čitavoj regulaciji dodjeljivanja nadarbina Apostolska stolica zadržala je jedino u slučaju da se radi o »važnim i učenim osobama« kojima će biti dodijeljene velike nadarbine (tj. biskupsko ili opatsko mjesto). Odredbe Četvrtoga lateranskog koncila vidi u: J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum*, sv. 22, str. 1015-1016 (članak XXIX.: *Quod nullus habeat duo beneficio cum cura annexa*).

⁸⁴ Usp. E. von OTTENTHAL, *Regulae cancellarie apostolice*, str. 77; J. NERALIĆ, *Put do crkvene nadarbine*, str. 105-106.

⁸⁵ Usp. MHEZ V, dok. 120., 134: *Volumus autem, quod quamprimum vigore presentium dignitatem aut personatum fueris pacifice assecutus, dictam parochialem ecclesiam dimittere tenearis*.

Kurijalna administracija nije olako dodjeljivala ni dispencije s oprostom od nekompatibilnosti. Štoviše, slučaj Dionizija Matejevog iz Križevaca pokazuje nam da je papa bio skloniji izdati dispenciju za nerezidiranje, nego za nekompatibilnost. Dionizije Matejev je od 1396. do 1401. godine posjedovao kanonikat Zagrebačkog kaptola, a bio je i upravitelj župne crkve sv. Križa u Križevcima. Papa mu je 1401. godine dodijelio i kustodiju kolegijalnoga Čazmanskog kaptola, dozvolivši mu pritom uživati i prihode od župne crkve.⁸⁶ Tako je Dionizije početkom 15. stoljeća postao posjednik triju nadarbina od kojih su dvije bile dušobrižničke. Prepoznajući uvjete posjedovanja nadarbina, koje su Dioniziju onemogućavale obdržavanje rezidencije, papa mu je 1402. godine izdao i posebnu dozvolu za nerezidiranje u mjestu obnašanja službe.⁸⁷ Dionizije je potom 1403. godine napravio velik iskorak u svojoj karijeri. Nakon što se dotadašnji zagrebački prepošt Augustin Petrov odlučio posvetiti laičkom životu i sklopiti brak, papa je najvišu čast Zagrebačkoga katedralnog kaptola dodijelio upravo Dioniziju Matejevom. Tom prigodom, međutim, papa Bonifacije IX. odredio je da Dionizije smije zadržati samo jednu od nadarbina koje je do tada posjedovao.⁸⁸ Prema tomu, stekavši proviziju za najvišu katedralnu čast, Dionizije je morao odustati od jedne dušobrižničke nadarbine, čak i unatoč tomu što je postojala kanonska mogućnost posjedovanja triju nekompatibilnih nadarbina. Taj primjer jasno pokazuje kako je Rimsku kuriju nastojala u što je većoj mjeri moguće ograničiti pretjerani pluralizam dušobrižničkih nadarbina.

U konačnici, valja promotriti i procjene financijske vrijednosti prebende. Promatrane provizije pokazuju da je Rimsku kuriju prilikom određivanja vrijednosti pojedine prebende u vrijeme pape Bonifacija IX. primjenjivala dva modela.⁸⁹ Prvi se odnosio na procjenu financijske vrijednosti u slučaju da je kandidatu dodjeljena rezervacija na neodređenu nadarbinu u biskupiji. Riječ je o provizijama koje su kandidatima omogućavale natjecanje za sve crkvene časti u biskupiji, uključujući kanonikat. U tome je slučaju Rimsku kuriju strogo financijski razlikovala dušobrižničke nadarbine i sinekure. Dušobrižničke su nadarbine tada redovito procjenjivane na dvadeset i pet, a sinekure na osamnaest srebrenih maraka godišnjih prihoda.⁹⁰ Procjenjivanjem dušobrižničkih nadarbina na veću financijsku vrijednost kurijalna je administracija očito nastojala utjecati na klerike kako bi oni prihvatili sve redovite pastoralne i druge obveze povezane uz rezerviranu crkvenu čast. No, u usporedbi s razdobljem prve polovice i sredine 14. stoljeća, u vrijeme pape Bonifacija IX. došlo je i do određenog pada vrijednosti nadarbina. Papine isprave iz, na primjer, vremena pontifikata Klementa

⁸⁶ Usp. MHEZ V, dok. 127., str. 138-139.

⁸⁷ Usp. MHEZ V, dok. 142., str. 158.

⁸⁸ Usp. MHEZ V, dok. 163., str. 191-192.

⁸⁹ U papinskim izvorima 14. stoljeća kaptolska je prebenda redovito procjenjivana u novcu, a procjena je iskazivala osnovni novčani godišnji iznos koji je donosila kaptolska čast. Papinske isprave vrijednost prebende izriču u dvjema novčanim jedinicama: srebrnim markama i zlatnim florenima. Marka je bila obračunska jedinica, a zlatni floren platežno sredstvo. Napomenimo da je jedna srebrna marka iznosila četiri zlatna florena. U ispravama svjetovne provenijencije na području Ugarsko-Hrvatskog Kraljevstva je, ovisno o području, vrijednost marke varirala, te je iznosila tri do četiri florena. Vidi: Zlatko HERKOV, *Grada za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske*, sv. 2, Zagreb, 1956., str. 111-112. Radi lakše komparacije i ujednačenosti u daljnjem tekstu svi financijski iznosi na koje je kurijalna administracija procijenila zagrebačke prebende preračunati su u srebrne marke te je pritom preuzet standardizirani kurijalni odnos marke i florena (1:4).

⁹⁰ U slučaju dodjele neodređene nadarbine administracija Rimske kurije redovito bilježi klauzulu: *si cum cura viginti quinque, si vero sine cura fuerit decem et octo marcharum argenti* (usp. MHEZ V, dok. 149., str. 166-167; ili: MHEZ V, dok. 113., str. 124-125).

VI. (1342. – 1352.) pokazuju kako je crkvena nadarbina s dušobrižništvom u Zagrebačkoj biskupiji u tome razdoblju bila procjenjivana na svotu od uglavnom dvadeset pet do trideset srebrenih maraka, češće trideset, dok je bez dušobrižništva redovito procjenjivana na dva-deset srebrenih maraka. Vrijednost pak zagrebačke katedralne prebende u vrijeme Klementa VI. bila je četrdeset srebrenih maraka u slučaju obavljanja dušobrižničkog posla, a dvadeset i pet srebrenih maraka bez dušobrižništva.⁹¹ Lagani pad financijske vrijednosti nadarbina krajem 14. i početkom 15. stoljeća vjerojatno se može objasniti razvojem trenda kumulacije crkvenih časti. Činjenica da je velik dio svećenika uživao prihode od nekoliko nadarbina istodobno po svemu je sudeći za rezultat imala inflaciju njihove vrijednosti.

Drugi je model Kurija primjenjivala u slučaju kada je dodjeljivala izravnu proviziju ili rezervaciju za konkretnu prebendu. Tada je procjena financijske vrijednosti kanonikata bila preciznija. Prema tim procjenama nisu sve prebende zagrebačkog kaptola imale istu financijsku vrijednost. Kurija Bonifacija IX. godišnju je financijsku vrijednost jednostavnih kanonikata procjenjivala na iznos od deset do trideset, uglavnom na petnaest srebrenih maraka. Što se tiče dostojanstveničkih mjesta, iz provizija doznajemo da je prva kaptolska čast, zagrebačka prepozitura, procijenjena na godišnji prihod od sto srebrenih maraka.⁹² Četvrta čast, čazmanska prepozitura jednom je procijenjena na sto, a jednom na osamdeset srebrenih maraka.⁹³ Kantorija Zagrebačkog kaptola procijenjena je na dvadeset i pet dok je istodobno, usporedbe radi, kantorija u kolegijalnom Čazmanskom kaptolu procijenjena na deset srebrenih maraka.⁹⁴ Procjena čak i istih časti nerijetko je varirala u iznimno velikom rasponu. Naročito je znakovit primjer kalničkog arhidakonata čija je vrijednost u vremenskom razmaku od deset godina, bila procijenjena u tri navrata, svaki put na posve drukčiju financijsku vrijednost: 1391. godine arhidakonat je zajedno sa zagrebačkim kanonikatom procijenjen na samo deset srebrenih maraka;⁹⁵ 1400. godine zajedno sa čazmanskim kanonikatom na pedeset srebrenih maraka;⁹⁶ a 1401. godine arhidakonat je procijenjen na čak sedamdeset i pet srebrenih maraka.⁹⁷ Od ostalih arhidakonata, još dobivamo podatak da je jedan kanonik od dvaju kanonikata (zagrebačkoga i varadinskoga) i goričkog arhidakonata imao ukupni prihod od sto srebrenih maraka.⁹⁸

⁹¹ Financijska vrijednost zagrebačkih prebenda u vrijeme Klementa VI. u papinskim ispravama nije bilježena sustavno, no dio suplika (isprava koje su zabilježile svećeničke molbe papi za dodjelu crkvenih nadarbina) iz razdoblja 1342. – 1352. godine ipak svjedoči o iznosima na koje je Kurija procjenjivala katedralne kanonikate u Zagrebu. Gornje procjene iznesene su upravo na temelju suplika, koje su za pontifikat Klementa VI. objavljene u: Árpád BOSSÁNYI, *Regesta supplicationum*, sv. 1, 1916., Budapest, str. 312-328.

⁹² Usp. MHEZ V, dok. 163., str. 191-192 (podatak je zabilježen u proviziji kojom je Dionizije Matejev iz Križevaca 1403. godine stekao prvu katedralnu čast Zagrebačkog kaptola).

⁹³ Procjena financijske vrijednosti čazmanske prepoziture na sto srebrnih maraka vidljiva je u: MHEZ V, dok. 71., str. 81 (riječ je o proviziji Andriji Andrijinom iz 1399. godine), a procjena iste časti na osamdeset srebrnih maraka: MHEZ V, dok. 162., str. 190-191 (to je provizija bačkom kanoniku Jurju Mihovilovom).

⁹⁴ Procjena zagrebačke kantorije: MHEZ V, dok. 56., str. 66-67 (to je provizija kojom je papa Bonifacije IX. zagrebačku kantoriju dodijelio Ivanu Grgurovom. Ta se čast ispraznila nakon smrti prethodnog kantora Nikole Dionizijevo. O kantu Nikoli vidi u: L.J. IVANČAN, *Podaci o zagrebačkim kanonicima*, str. 125). Procjena čazmanske kantorije: MHEZ V, dok. 6., str. 5-6.

⁹⁵ Usp. CD XVII, dok. 264., str. 360-362.

⁹⁶ Usp. MVH I/4, dok. 250., str. 197-198.

⁹⁷ Usp. MHEZ V, dok. 126., str. 138.

⁹⁸ Usp. MHEZ V, dok. 77., str. 86-87.

Dio je kandidata za zagrebačku prebendu ušao i u natjecanje za prihode dodatnih nadarbina, ponajprije od župnih crkava.⁹⁹ U promatranim provizijama pape Bonifacija IX. župne nadarbine Zagrebačke biskupije procjenjivane su na iznos od osam do dvadeset i pet srebrenih maraka. Prema tomu, dio bogatijih župa po svojoj je financijskoj vrijednosti mogao i premašiti prosječnu vrijednost kaptolske prebende. To nimalo ne čudi ako se uzme u obzir da su čak i nadarbine manjeg ugleda, poput oltara ili kapela, mogle značajno popraviti materijalno stanje kanonika. O tome svjedoči primjer Petra Grgurovog, koji je 1397. godine bio prepošt Ostrogonskog kaptola i sinekuralni zagrebački kanonik. Dodatne prihode donosila mu je kapela sv. Emerika u Stolnom Biogradu, koju je također uživao *sine cura*. Od tih nadarbina ubirao je godišnji prihod od sto dvadeset srebrenih maraka. Potom je iste godine stekao još jednu unosnu nadarbinu, oltar sv. Marije u ostrogonskoj crkvi, procijenjen na čak pedeset srebrenih maraka. Uz to, nakon stjecanja oltara, prepošt Petar smio je zadržati i sve dotada stečene nadarbine.¹⁰⁰ I premda su, dakle, kaptolska mjesta bila najpoželjnije crkvene časti, prihodi drugih nadarbina bili su dobrodošao »dodatak na plaću« svakome budućem posjedniku katedralnog kanonikata. Stjecanje dodatnih prihoda pogotovo je dolazilo do izražaja u kontekstu stanovitog pada vrijednosti prebende u Zagrebačkoj biskupiji krajem 14. i početkom 15. stoljeća, ali i zbog toga što je financijska vrijednost iste kaptolske časti mogla značajno varirati. U tom je sustavu natjecanje za više dušobrižničkih, kao i sinekuralnih nadarbina, s jedne strane zrcalilo ambicije kasnosrednjovjekovnog svećenstva i njihova nastojanja oko crkvenog napredovanja, dok je s druge strane kombiniranje nadarbina predstavljalo onu iskonsku ljudsku potrebu za osiguranjem dostatnih materijalnih sredstava i za podizanjem životnog standarda na jednu višu i stabilniju razinu, lišenu egzistencijalnih nedaća i nesigurnosti.

Zaključak

Primjena nadarbinskog i kanonskog autoriteta pape Bonifacija IX. temeljila se na izdavanju provizija. Primjeri dodjele zagrebačkih katedralnih kanonikata zorno pokazuju da je takav model zaživio iznimno uspješno, nametnuvši se klericima kao glavni način stjecanja radnog mjesta. Papinstvo se pritom podjednako koristilo izravnim provizijama, odnosno

⁹⁹ Kanoničko posjedovanje župnih nadarbina bilo je uobičajena praksa na većem dijelu europskoga katoličkog područja u razvijenom i kasnom srednjem vijeku. Vidi, na primjer, studiju o župnim приходима urbanih rektorija u kasnosrednjovjekovnoj Engleskoj: Robert N. SWANSON, »Urban Rectories and Urban Fortunes in Late Medieval England: the Evidence from Bishop's Lynn«, u: Terry R. SLATER – Gervase ROSSER (ur.), *The Church in the Medieval Town*, Aldershot – Brookfield – Singapore-Sydney, 1998., str. 100-130. No, i prije nego su kanonici u većoj mjeri tijekom 14. stoljeća počeli preuzimati prihode lokalnih župnih nadarbina, župnici su imali obvezu davanja crkvene desetine ili pak drugih podavanja biskupu ili pak katedralnom kaptolu pa je, prema tomu, financijski sustav biskupija tijekom čitavoga srednjovjekovnog perioda uključivao određene prihode župnih crkava. O crkvenoj desetini od župa, kao i o povijesnom razvoju desetine kao poreza te o statusu župnih nadarbina opširno vidi u: Catherine E. BOYD, *Tithes and Parishes in Medieval Italy. The Historical Roots of a Modern Problem*, New York, 1952. O приходима koje je katedralni kaptol Zagrebačke biskupije u 14. stoljeću ubirao od župa vidi u: MHEZ II, str. 74-96 (riječ je o većem dijelu III. dijela *Statuta Zagrebačkog kaptola*, u kojemu autor toga normativnog vrela, gorički arhidakon Ivan, između ostaloga, popisuje i obveze župnika koje su imali prema desetorici katedralnih arhidakona te prema zagrebačkom i čazmanskom prepoštu).

¹⁰⁰ Usp. MVH I/4, dok. 19., str. 14-15.

bulama preko kojih su kandidati imali pravo steći ispražnjeni kanonikat, ali podjednako i rezervacijama, ispravama koje su klericima osiguravale natjecanje za još neispražnjena kaptolska mjesta. Poziciju je Rimske kurije u nadarbinskom sustavu dodatno ojačavala i primjena kardinalskog patronata. Centralizacija dodjele kanonikata nužno je utjecala na kraljevsku i lokalnu nadarbinsku tradiciju. Rimska kurija je pritom naročito redefinirala ulogu biskupa, ali i samoga katedralnog kaptola. Umjesto »slobodnog« kolacioniranja, biskupi su pravo ordinarija najčešće primjenjivali kako bi dodatno osigurali realizaciju papine otprije učinjene dodjele kanonikata. Ista je uloga namijenjena i zagrebačkim kanonicima, koji su početkom 15. stoljeća stekli pravo na kolacioniranje. No, preuzevši dio biskupskih kanonskih prerogativa, zagrebački kanonici nisu dobili mogućnost sudjelovanja u imenovanjima svoje subraće, nego su stečeno pravo također koristili kako bi već imenovanim kandidatima osigurali realizaciju provizije.

Promatrane su isprave, nadalje, otkrile raznolike crkveno-društvene trendove s kraja 14. i početka 15. stoljeća. Prije svega, uočava se kako društveno, geografsko i dijecezansko podrijetlo nije bilo preduvjet stjecanja papine bule o imenovanju. Među kandidatima nalazimo ugarske i slavonske plemiće različita društvenoga i gospodarskog statusa, kao i pripadnike slavonskih slobodnih kraljevskih gradova i trgovišta. S obzirom na pripadnost dijecezanskim organizacijama, zamjećuje se da je najveći broj klerika bio, potpuno je razumljivo, iz Zagrebačke biskupije, dok je dio pripadao klerikalnoj zajednici ostalih biskupija ugarskoga crkvenog uređenja. Premda u manjem broju, nalazimo i kandidate koji geografskim i dijecezanskim podrijetlom nisu pripadali jurisdikciji ugarskih biskupa. Osim toga, pokazuje se da ni svećeničko ređenje nije bilo preduvjet stjecanja provizije. Ispravu o imenovanju su, naime, mogli steći svi sa statusom klerika, ali su u slučaju uspješne realizacije provizije i ulaska u posjed kanonikata i prebende, kandidati prethodno morali biti zaređeni barem u subđakonski red. Ipak, uočava se kako je zagrebačka kanonička zajednica u promatranom razdoblju inzistirala na svećeničkom ređenju svojih članova, odnosno iz dokumenata nastalih u Zagrebačkoj biskupiji daje se zaključiti kako je većina kaptolskih članova bila zaređena u svećenika. Osim toga, na temelju provizija može se pretpostaviti i kako je većina kandidata bila u odgovarajućoj životnoj dobi prilikom stjecanja provizije. Drugim riječima, kandidati koji su se natjecali za sinekuralni kanonikat imali su osamnaest ili više godina, dok su natjecatelji za dušobrižnička kaptolska mjesta navršili dvadeset i pet ili, pak, više godina. U konačnici, uočava se da ni sveučilišno obrazovanje nije bilo preduvjet za stjecanje provizije, kao ni za stvaran ulazak u kaptolski kor. No, papine provizije u kojima je kurijalna administracija od kandidatâ zahtijevala polaganje ispita podobnosti, pokazuju da su poznavanje latinskog jezika i pjevačko umijeće bili preduvjeti bez kojih se (osim u slučaju papina dispenziranja) nikako nije moglo ući u posjed kanonikata. Dobru pripremu za polaganje toga ispita klericima iz Zagrebačke biskupije pružala je katedralna škola s programom koji je uključivao i discipline trivija, ali i glazbenu kulturu.

Slaganjem kolektivnoga biografskog mozaika kandidata za zagrebačku prebendu uočava se i trend kumulacije kanonikata i općenito nadarbina. Gotovo se 50% kandidata za zagrebačku prebendu natjecalo ili je od ranije već posjedovalo drugu crkvenu nadarbinu. Vidljivo je da su kandidati dodatne crkvene nadarbine gotovo isključivo kumulirali na području ugarskoga crkvenog uređenja, a najviše su bili zainteresirani za stjecanje

tamošnjih novih katedralnih i kolegijalnih prebenda. Uz njih, dodatna osiguranja svoje materijalne egzistencije kandidati za zagrebačku prebendu nastojali su ostvariti posjedom nad nadarbinama župnih crkava koje su se, sve osim jedne stolnobiogradske, nalazile na području Zagrebačke biskupije. Istodobno posjedovanje više crkvenih nadarbina, kanonikata i župnih crkava, rezultiralo je razvojem trenda uživanja prebende u odsustvu, odnosno sinekuralnim posjedovanjem crkvenih časti. Budući da Rimski kurija tijekom čitavoga razvijenog srednjeg vijeka nije uspjela stati na kraj uživanju nadarbina bez dušobrižništva, administracija je pape Bonifacija IX. učinila odlučne korake kako bi taj trend barem strože regulirala. Rimski kurija u tome razdoblju u načelu tolerirala posjedovanje čak triju dušobrižničkih nadarbina, no u praksi provizije pape Bonifacije IX. pokazuju kurijalna nastojanja da se njihovo istodobno uživanje smanji i svede na jednu ili dvije crkvene časti *cum cura*. U tom smislu, modeli stjecanja dodatnih nadarbina kandidata za zagrebački kanonikat potvrđuju da su klerici uglavnom kombinirali kompatibilne crkvene časti, najčešće jednostavne kanonikate uz kakvu dušobrižničku nadarbinu (uglavnom arhiđakonsko ili kaptolsko dostojanstveničko mjesto te župu). Kumulacija je dodatnih nadarbina klericima bila potrebna i zato što je krajem 14. stoljeća Rimski kurija vrijednost zagrebačkih prebenda i općenito crkvenih nadarbina Zagrebačke biskupije procjenjivala na nešto manje iznose u odnosu na ranija razdoblja. Zato se stjecanje novih crkvenih služba i istodobno uživanje više nadarbina nametnulo kao najbolja opcija osiguranja materijalne opstojnosti. Pritom je Rimski kurija procjenjivanjem dušobrižničkih kanonikata na veće iznose također nastojala buduće katedralne članove vezati uz pastoralnu skrb i navesti ih na rezidiranje. Prema tomu, sve centraliziraniji nadarbinski sustav na čelu s papom krajem 14. i početkom 15. stoljeća nametnuo se kao temeljni okvir crkvenog napredovanja klerikalnog društva u potrazi za zagrebačkom prebendom i njegova načina uživanja crkvenih časti. Na taj su način stvorene koherentne veze između Rimske kurije i Zagrebačke biskupije usred postojećega katoličkog nejedinstva. Ta opsežna papina nastojanja oko jasnijeg definiranja nadarbinskih pravila u konačnici su rezultirala stvaranjem stabilnoga sustava dodjele crkvenih časti, u kojemu su provizije služile kao učinkovito sredstvo primjene papina autoriteta, uspješno usmjeravajući sudbine kandidata u potrazi za zagrebačkom prebendom ka Vječnome Gradu, prema središnjem i najbogatijem izvoru crkvenih nadarbina, Rimskoj kuriji.

Summary

CANDIDATES FOR THE ZAGREB CHAPTER PREBENDS IN THE PROVISIONS ISSUED BY POPE BONIFACE IX (1389-1404)

During the period of the Great Western Schism (1378-1417) the beneficiary system was profoundly affected by broken unity of the Latin Christendom. Both papal courts, the one in Rome and the other in Avignon (and since 1409 the third one in Pisa), built their own administrative machineries with the main goal to secure papal authority in the territories which recognized their separate jurisdictions. The most effective way to apply papal

canonical power was issuing provisions, bulls which granted ecclesiastical benefices to candidates. The pontificate of Pope Boniface IX (1389-1404) stands out as one of the key turning points in the process of establishing undisputed papal authority, which rested on the firm administrative pillars. This case study of granting provisions for the Zagreb chapter prebends is indicative. For the purpose of this study prosopography, a method of creating collective biography, proved to be the most suitable. During the pontificate of Boniface IX thirty one candidates received a bull for the stallum in the Zagreb cathedral. It is visible that pope's beneficiary system rested on issuing both, direct provisions which granted vacant prebends, as well as on issuing reservations, bulls which granted non-vacant canonries. Papal absolute dominance in granting Zagreb prebends affected position of Hungarian-Croatian king and the bishop of Zagreb. The king used his right to present candidates only once, while bishop used his right of »free« collation three times. Thus, the role of bishop was re-defined – his right to collate candidates served to ensure the realization of provision rather than denominate canons. The same was true in the case of the Zagreb chapter canons. Evidence from 1401-1402 suggest that they overtook some of the bishop's prerogatives – for the first time canons acquired the right to collate candidates. However, they too did not use it to install their own candidates. Like bishops, Zagreb canons used the collation to ensure the realization of papal bull. By cross-referencing biographical data on the candidates, several other trends were determined. Firstly, unlike some other European cathedral chapters which granted prebends only to aristocracy, the Zagreb chapter was not a socially homogenous institution. Provisions for the Zagreb chapter prebends could be acquired by members from different social groups: both, by landed noblemen (but of different social and economic status) and by burghers. Geographical and diocesan origin of candidates was also heterogenous: among them clerics from the Diocese of Zagreb dominated, but there were also candidates from other parts of the medieval Hungarian ecclesiastical provinces. Apart from them, one cleric from the Salzburg archdiocese and one from the French Diocese of Elne were also included in provisions. Priestly ordination also was not a precondition for acquiring the Zagreb chapter prebends. Namely, being ordained into a sub-deacon was enough for acquiring a prebend. Nevertheless, Zagreb chapter encouraged its members to receive priestly ordination. On the other hand, it was necessary to reach an adequate age to become installed canon. Those who received canonry to possess it sine cura had to be 18, but those who received stallum which included pastoral care had to be at least 25 years old. Provisions issued by Pope Boniface IX suggest that only one candidate (who was 12) did not reach the required age. Academic degrees were also not necessary in order to receive the bull of provision. However, candidates were obliged to master Latin language and singing skills, which was proven by the taken examen idoneitatis. The most numerous group, candidates from the Zagreb diocese, had the opportunity to learn the necessary skills in the cathedral school, which offered scholarly program based on trivium disciplines and music lessons. Cathedral prebends were attractive to clerics mainly because they could be combined with other ecclesiastical benefices. This opportunity led to the variety and accumulation of benefices. In total, 15 candidates for the Zagreb canonries possessed at least one ecclesiastical benefice extra. They were cumulating benefices mainly in the territories of the Hungarian ecclesiastical system: fourteen of them gained 28 benefices in these dioceses.

The most attractive were collegiate prebends of the Čazma chapter (6) and the parochial benefices in the Zagreb diocese (6). Cathedral prebends in Veszprém (2), Pécs (3), Bač (2), Csanád (2) and Várad (2); collegiate prebends in Veszprém, Pécs, Buda (one in each) and two benefices in Székesfehérvár (one parochial benefice and one collegiate prebend) were also cumulated. This trend encouraged clerics to possess canonries sine cura, and due to that almost 50% of candidates had a real chance to acquire non-residential stallum. Roman Curia restricted absenteeism and non-pastoral tenancy of a prebend but could not suppress it entirely. In theory papal administration tolerated possession of more than three sinecures, but in reality provisions regularly demanded from candidates to resign all but one benefice cum cura. In some cases candidates were not allowed to keep even one benefice with pastoral care. And finally, provisions showed that Roman Curia applied two models when estimating annual income provided by prebends. One was used if the type of assigned benefice was not specified in the provision. In those cases canonries were just one possible benefice to acquire, and their income was estimated onto 25 silver marks (if prebend included cura animarum) or 18 silver marks (if it was a sinecure). The other model was applied when candidates received provisions for the concrete chapter's canonry. The annual income from prebends varied, but the average estimated value was 10-30, most commonly 15 silver marks. Incomes from higher dignities and archdeaconries varied even more: 10-100 silver marks. These variations undoubtedly additionally encouraged clerics to cumulate other benefices. It was their way to cope with existential insecurity as well as to fulfill their hopes and ambitions.

KEY WORDS: *Pope Boniface IX, the Roman Curia, the Zagreb Chapter, Canonries and Prebends, Bulls of Provisions, Requirements for Acquiring Provisions, Sinecures, Compatibility.*